

NOTES ON VIṢṆUSAHASRANĀMA

Page 16

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ।

ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीरणा ॥

aiśvaryaśya samagrasya vīryasya yaśasaḥ śriyaḥ ।
jñānavairāgyayoścaiva ṣaṅṅāṃ bhaga itiraṅā ॥ Vi. Pu. 6.5.74

Page 20-21

सच्चिदानन्दरूपाय कृष्णायक्लिष्टकारिणे ।

नमो वेदन्तवेद्याय गुरवे बुद्धिसाक्षिणे ॥

saccidānandarūpāya kṛṣṇāyākliṣṭakāriṇe ।
namo vedantavedyāya gurave buddhisākṣiṇe ॥

कृष्णद्वैपायनं व्यासं सर्वलोकहिते रतम् ।

वेदाब्जभास्करं वन्दे शमादिनिलयं मुनिम् ॥

kṛṣṇadvaiṇāyanaṃ vyāsaṃ sarvalokahite ratam ।
vedābjabhāskaraṃ vande śamādinilayaṃ munim ॥

सहस्रमूर्तेः पुरुषोत्तमस्य सहस्रनेत्राननपादबाहोः ।

सहस्रनाम्नां स्तवनं प्रशस्तं निरुच्यते जन्मजरादिशान्त्यै ॥

sahasramūrteḥ puruṣottamasya sahasranetrānanapādabāhoḥ |
sahasranāmnām stavanām praśastām nirucyate janmajarādiśāntyai ||
Page 23-25

1. विघ्नराजा vighnarājā
2. विघ्नहरः vighnaharaḥ
3. दृष्ट अदृष्ट dṛṣṭa adrṣṭa
4. दृष्ट-फल अदृष्ट-फल dṛṣṭa-phala adrṣṭa-phala
5. धर्म अदृष्ट-फल पुण्य सुख dharma adrṣṭa phala puṇya sukha
6. अधर्म अदृष्टफल पाप दुःख adharma adrṣṭaphala pāpa duḥkha
7. ईश्वर कर्माध्यक्ष कर्मफलदाता īśvara karmādhyakṣa karmaphaladātā
8. प्रारब्ध कर्म prārabdha karma
9. संचित कर्म sañcita karma
10. आगामी कर्म āgāmī karma
11. पुण्य puṇya पाप pāpa

Page 28

12. धर्मः वैदिककर्म dharmāḥ vaidikakarma
13. कर्मन् karman
14. विधिः निषेधः प्रायश्चित्त vidhiḥ niṣedhaḥ prāyaścitta
15. पावनानि pāvanāni
16. साधन सकल-पुरुषार्थ-साधन sādhana sakala-puruṣārtha-sādhanana
17. अल्प-प्रयास alpa-prayāsa
18. अनल्प-फल भूम-फल analpa-phala bhūma-phala

19. लोक्यते अनेन lokyate anena *from* लोक् 1a . lok

20. विद्या-स्थान n. vidyā-sthāna

21. शास्त्र n. śāstra

22. अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।

पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥

aṅgāni vedāścātvāro mīmāṃsā nyāyavistarahaḥ ।

purāṇam dharmasāstram ca vidyā hyetāścaturdaśa ॥

23. वेदाङ्गानि शिक्षा व्याकरणम् निरुक्तम् चन्दस् ज्योतिषम् कल्पः

उपाङ्गानि मिमांसा न्यायः पुराणम् धर्मशास्त्रम्

Vedaṅgāni : śikṣā, vyākaraṇam, niruktam, candas, jyotiṣam
kalpaḥ,

upāṅgāni : mimāṃsā nyāyaḥ purāṇam dharmasāstram

24. परायणम् परम् अयनम् param ayanam parāyaṇam

भिद्यते हृदय-ग्रन्थिः bhidyate hṛdaya-granthiḥ

छिद्यन्ते सर्व-संशयाः chidyante sarva-saṁśayāḥ

क्षीयन्ते च अस्य कर्माणि मु । २ । २ । ९ kṣīyante ca asya karmāṇi mu । 2 । 2 । 9

ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति मु । ३ । २ । ९ brahma veda brahmaiva bhavati

Verse 8

25. जप japa उच्च ucca उपांशु upāṁśu मानस mānasa

Verse 9

26. निमित्तकारणम् nimittakāraṇam
27. उपादानकारणम् upādānakāraṇam
28. मायाशक्तिः māyāśaktiḥ
29. आलम्बनम् ālambanam
30. अधिष्ठान-देवता adhiṣṭhāna-devatā
31. क्षराक्षराभ्यां कार्यकारणाभ्याम् उत्कृष्टः kṣara-akṣarābhyām kārya-kāraṇābhyām utkrṣṭaḥ
32. अक्षरपुरुषः akṣarapuruṣaḥ

Verse 10

33. पुरि शयनात् पूर्णत्वात् पुरुषः puri śayanāt, pūrṇatvāt puruṣaḥ
34. अन्तर्यामी परात्मा antaryāmī parātmā
35. अव्यय विनाश-विक्रिया-रहित avyaya vināśa-vikriyā-rahita
36. कर्ता कर्म kartā karma
37. कायिकं कर्म kāyikaṁ karma
38. वाचिकं कर्म vācikaṁ karma
39. मानसं कर्म mānasaṁ karma
40. यजमानः yajamānaḥ
41. अभिषेकः abhiṣekaḥ
42. दक्षिणा dakṣiṇā
43. नमस्कारः उपचारः namaskāraḥ upacāraḥ

44. उरसा शिरसा चैव मनसा वपुषा गिरा ।
पद्भ्यां जानुभ्यां कराभ्यां नमस्कारो अष्टाङ्ग उच्यते ॥
urasā śirasā caiva manasā vapuṣā girā ।
padbhyām jānubhyām karābhyām namaskāro aṣṭāṅga ucyate ॥

Verse 11

45. अनादिकारणम् anādikāraṇam
46. सर्वकारणम् sarvakāraṇam
47. षड्भावविकाराः ṣaḍ-bhāva-vikārāḥ
जायते अस्ति वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते विनश्यति
jāyate asti vardhate vipariṇamate apakṣīyate vinaśyati
48. लोक्वते इति लोकः lokyate iti lokāḥ
49. लोक-अध्यक्षः loka-adhyakṣaḥ
50. चैतन्यम् caitanyam
51. सर्व-दुःख-अतिगः sarva duḥkha atigaḥ
52. आध्यात्मिक ādhyātmika
53. आधिभौतिक ādhibhautika
54. आधिदैविक ādhidaivika
55. जपः अर्चनम् स्तुतिः japāḥ, arcanam, stutiḥ

Verse 12

56. ब्रह्मण्यम् brahmaṇyam
ब्रह्मणे हितम् brahmaṇe hitam
श्रुतये हितम् śrutaye hitam

स्वर्गकामः यजेत svargakāmaḥ yajeta

पुत्रकामः यजेत putrakāmaḥ yajeta

कर्मफलदाता karmaphaladātā

ब्रह्मणाय हितम् brahmaṇāya hitam

तपसे हितम् tapase hitam

57. सर्वान् धर्मान् जानाति इति सर्वधर्मज्ञः sarvān dharmān jānāti iti
sarvadharmajñāḥ

58. लोकनाथः lokanāthaḥ

लोकैः नाथ्यते याचते lokaiḥ nāthyate- yācate

लोकानामीष्टे lokānāmīṣṭe

Verse 13

59. स्तवैः गुणसङ्कीर्तनलक्षणैः stavaiḥ guṇa-saṅkīrtana-
lakṣaṇaiḥ

60. स्तुतिः स्तवः संकीर्तनम् stutiḥ stavaḥ saṅkīrtanam

61. हृदयपुण्डरीके प्रकाशमानः पुण्डरीकाक्षः ḥṛdaya-puṇḍarīke
prakāśamānaḥ puṇḍarīkākṣaḥ

Verse 14

62. महत्तेजस् स्वप्रकाशः आत्मा परम्ब्रह्म चैतन्यलक्षण सर्वावभासक
mahat-tejas svaprakāśaḥ ātmā param brahma caitanya-lakṣaṇa
sarva-avabhāsaka

63. येन सूर्यः तपति तेजसा इद्धः yena sūryaḥ tapati tejasā iddhaḥ

64. ज्योतिषां ज्योतिः jyotiṣāṃ jyotiḥ

65. न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं

नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।

तमेव भान्तमनुभाति सर्वं

तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ मु २।२।१० ॥

na tatra sūryo bhāti na candratārakam
nemā vidyuto bhānti kuto'yamagniḥ |
tameva bhāntamanubhāti sarvaṁ
tasya bhāsā sarvamidaṁ vibhāti || mu 2|2|10

66. यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ BG १५।१२ ॥
yadādityagataṁ tejo jagadbhāsayate'khilam |
yaccandramasi yaccāgnau tattejo viddhi māmakam || BG 15|12
67. तपति आज्ञापयति तपः तपति इष्टे इति वा तपःtapati ājñāpayati tapaḥ
tapati iṣṭe iti vā tapaḥ
68. अन्तर्यामी ईश्वरः चेतनात्मा मायया यमयति antaryāmī īśvaraḥ cetanātmā
māyayā yamayati
69. य इमं च लोकं परं च लोकं सर्वाणि च भूतानि योऽन्तरो यमयति बृ ३।७।१
ya imaṁ ca lokaṁ paraṁ ca lokaṁ sarvāṇi ca bhūtāni yo'ntaro
yamayati bṛ 3|7|1
70. भीषाऽस्माद्वातः पवते । भीषोदेति सूर्यः । भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च । मृत्युर्धावति पञ्चम
इति ।
bhīṣā'smādvātaḥ pavate | bhīṣodeti sūryaḥ |
bhīṣā'smādagniścendraśca | mṛtyurdhāvati pañcama iti |

71. परायणम् पुनरावृत्तिशङ्कारहितम् parāyaṇam punar-āvṛtti-śaṅkā-
rahitam

Verse 15

72. रूपमारोग्यमर्थाश्च भोगांश्चैवानुषङ्गिकान् ।
ददाति ध्यायतो नित्यमपवर्गप्रदो हरिः ॥
rūpamārogyamarthāṁśca bhogaṁścaivānuṣaṅgikān
dadāti dhyāyato nityamapavargaprado hariḥ ॥

73. चिन्त्यमानः समस्तानां क्लेशानां हानिदो हि यः ।
समुत्सृज्याखिलं चिन्त्यं सोऽच्युतः किं न चिन्त्यते ॥
cintyamānaḥ samastānāṁ kleśānāṁ hānido hi yaḥ ।
samutsṛjyākhilam cintyam so'cyutaḥ kiṁ na cintyate ॥

74. अतिपातकयुक्तोऽपि ध्यायन्निमिषमच्युतम् ।
भूयस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥
atipātakayukto'pi dhyāyannimiṣamacyutam ।
bhūyastapasvī bhavati paṅktipāvanapāvanaḥ ॥

75. आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ।
इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥
āloḍya sarvaśāstrāṇi vicārya ca punaḥ punaḥ ।
idamekaṁ suniṣpannaṁ dhyeyo nārāyaṇaḥ sadā ॥
MB.Anu.186.11

76. हरिरैकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वसंस्थिकैः ।
ओमित्येवं सदा विप्राः पठत ध्यात केशवम् ॥

harirekaḥ sadā dhyeyo bhavadbhiḥ sattvasaṁsthaiḥ |
omityevaṁ sadā viprāḥ paṭhata dhyāta keśavam || Harivaṁśa
3.89.9

77. ध्यायन् कृते यजन् यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन् ।

यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ सङ्कीर्त्य केशवम् ॥ वि । पु । ६ । २ । १७

dhyāyan kṛte yajan yajñastretāyām dvāpare'rcayan |
yadāpnooti tadāpnoti kalau saṅkīrtya keśavam || Vi. Pu. 6.2.17

78. हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तरपि स्मृतः ।

अनिच्छयापि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः ॥ बृहन्नारायणपुराण ११ । ९९

harirharati pāpāni duṣṭacittairapi smṛtaḥ |
anicchayāpi saṁsprṣṭo dahatyeva hi pāvakaḥ ||
bṛhannārāyaṇapurāṇa 11|99

79. ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि वासुदेवस्य कीर्तनात् ।

तत् सर्वं विलयं याति तोयस्थं लवणं यथा ॥

jñānato'jñānato vāpi vāsudevasya kīrtanāt |
tat sarvaṁ vilayaṁ yāti toyasthaṁ lavaṇaṁ yathā ||

80. हरेनामैव नामैव नामैव मम जीवनं ।

कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा ॥

harernāmaiva nāmaiva nāmaiva mama jīvanaṁ |
kalau nāstyeva nāstyeva nāstyeva gatiranyathā ||

81. सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममङ्गलम् ।

येषां हृदिस्थो भगवान् मङ्गलायतनो हरिः ॥

sarvadā sarvakāryeṣu nāsti teṣāmamaṅgalam |

yeṣām hṛdistho bhagavān maṅgalāyatano hariḥ ॥

82. एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ।

कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ श्वे उप ६।११

eko devaḥ sarvabhūteṣu gūḍhaḥ sarvavyāpī
sarvabhūtāntarātmā ।

karmādhyakṣaḥ sarvabhūtādhivāsaḥ sākṣī cetā kevalo
nirguṇaśca ॥ Śve Upa 6।11

83. यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ।

तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥ श्वे उप ६।१८

you brahmāṇaṁ vidadhāti pūrvam yo vai vedāṁśca prahiṇoti
tasmai taṁ ha devamātmabuddhiprakāśaṁ mumukṣurvai
śaraṇamaham prapadye ॥ śve upa 6।18

84. सृष्टिस्थित्यन्तकरणीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ।

स संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः ॥ वि पु १।२।६४

sṛṣṭisthityantakaraṇīm brahmaviṣṇuśivātmikām ।

sa sañjñāṁ yāti bhagavāneka eva janārdanaḥ ॥ vi pu 1।2।64

85. सकलमिदमहं च वासुदेवः परमपुमान् परमेश्वरः स एकः ।

इति मतिरचला भवत्यनन्ते हृदयगते ब्रज तान् विहाय दूरात् ॥ वि पु ३।७।३२

sakalamidamaham ca vāsudevaḥ paramapumān parameśvaraḥ
sa ekaḥ । iti matiracalā bhavatyanante hṛdayagate vraja tān
vihāya dūrāt ॥ vi pu 3।7।32

Verse 16

86. अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।

यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं सबाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ विष्णुधर्म ॥१०९॥६६

apavitraḥ pavitro vā sarvāvasthāṁ gato'pi vā ।

yaḥ smaret puṇḍarīkākṣaṁ sabāhyābhyantaraḥ śuciḥ ॥

viṣṇudharma|109|66

Verse 17

87. For words to have *pravṛtti*, access, there are five *hetus*, causes:

षष्ठी ṣaṣṭhī, गुणguṇa, क्रिया kriyā, जाति jāti, रूढि rūḍhi

88. परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्रह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।

तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ मु ।उप ।१ ।२ ।१२

parīkṣya lokān karmacitān brahmaṇo

nirvedamāyānnāstyakṛtaḥ kṛtena ।

tadvijñānārthaṁ sa gurumevābhigacchet samitpāṇiḥ śrotriyaṁ

brahmaniṣṭham ॥ mulup|1|2|12

Verse 18

89. महान् च असौ आत्मा च इति महात्मा

mahān ca asau ātmā ca iti mahātmā

90. यच्चाप्नोति यदादत्ते यच्चान्ति विषयानिह ।

यच्चास्य सन्ततो भावस्तस्मादात्मेति कीर्त्यते ॥ लि ।पु ।७० ।१६

yaccāpnoti yadādatte yaccānti viṣayāniha ।

yaccāsya santato bhāvastasmādātmeti kīrtyate ॥ li|pu|70|16

Verse 19

91. छन्दस् chandas अनुषुम् anuṣubh
92. न्यासः nyāsaḥ लघुन्यासः laghunyaśaḥ
93. उपासकः upāsakaḥ उपासनम् upāsanam

Verse 20

94. अमृतांशूद्भवः amṛtāṁśūdbhavaḥ (283) *from whom the moon was born, the source of the moon. Story from the purāṇas.*

अमृतांशोः चन्द्रस्य उद्भवो यस्मात् सः अमृतांशूद्भवः

amṛtāṁśoḥ candrasya udbhavo yasmāt saḥ amṛtāṁśūdbhavaḥ

95. देवकीनन्दनः devakīnandanaḥ (989)

देवक्याः सुतः देवकीनन्दनः ।

devakyāḥ sutaḥ devakīnandanaḥ ।

96. त्रिसामन् trisāman (574)

देवव्रतसमाख्यातैः त्रिभिः सामभिः सामगैः स्तुत इति त्रिसामा ।

devavratasamākhyātaiḥ tribhiḥ sāmabhiḥ sāmagaiḥ stuta iti trisāmā ।

97. आपेक्षिक āpekṣika आत्यन्तिक ātyantika

न्यासः nyāsaḥ

अमृतांशूद्भवो भानुरिति बीजम् । amṛtāṁśūdbhavaḥ (283) bhānuḥ (284) iti bījam ।

देवकीनन्दनः स्रष्टेति शक्तिः । devakīnandanaḥ (989) sraṣṭā (990) iti śaktiḥ ।

उद्भवः क्षोभणो देव इति परमो मन्त्रः । udbhavaḥ (373) kṣobhaṇaḥ (374) devaḥ (375)
iti paramaḥ mantraḥ ।

शङ्खभृन्नन्दकी चक्रीति कीलकम् । śaṅkhabhṛt (993) nandakī (994) cakrī (995) iti
kīlakam ।

शाङ्गधन्वा गदाधर इत्यस्त्रम् । śāṅgadhanvā (996) gadādharāḥ (997) iti astram ।

रथाङ्गपाणिरक्षोभ्य इति नेत्रम् । rathāṅgapāṇiḥ (998) akṣobhyaḥ (999) iti netram ।

त्रिसामा सामगः सामेति कवचम् । trisāmā (574) sāmagaḥ (575) sāma (576) iti
kavacam ।

आनन्दं परब्रह्मेति योनिः । ānandaṁ (526) parabrahma iti yoniḥ ।

ऋतुः सुदर्शनः काल इति दिग्बन्धः । ṛtuḥ (416) sudarśanaḥ (417) kālaḥ (418) iti
digbandhaḥ ।

Conclusion to Śaṅkara's Introduction

ज्योतीषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च ।

नद्यः समुद्राश्च स एव सर्वं यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य ॥ वि । पु । २ । १२ । ३८

jyotīṁṣi viṣṇurbhuvanāni viṣṇurvanāni viṣṇurgirayo diśaśca ।

nadyaḥ samudrāśca sa eva sarvaṁ yadasti yannāsti ca vipravarya ॥

vil pul 2|12|38

सहस्रनामावलि

sahasranāmāvali

ओं विश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः ।

भूतकृद् भूतभृद् भावो भूतात्मा भूतभावनः ॥ १ ॥

om̐ viśvaṁ viṣṇurvaṣaṭkāro bhūtabhavyabhavatprabhuḥ ।

bhūtakṛd bhūtabhṛd bhāvo bhūtātmā bhūtabhāvanaḥ ॥ 1 ॥

ओम् *Om*

1. ओम् om is मङ्गलसूचक maṅgala-sūcaka
2. It is an अभिधान abhidhāna for ब्रह्मन् Brahman, both सगुण saguṇa and निर्गुण nirguṇa; both the वस्तु vastu and परमेश्वर parameśvara
3. अव रक्षणे ava rakṣane अवति रक्षति इति ओम् avati rakṣati iti om
4. As परमात्मा paramātmā ब्रह्मन् Brahman blesses by सत्ता-स्फूर्ति-प्रदान sattā-sphūrṭi-pradāna
5. Footnote: अव+मन् = ओम् (अवतेः टिलोपश्च) ava+man = om (avateḥ ṭi-lopaśca)
6. ओम् om is a प्रतीक pratīka for ईश्वर īśvara, not a प्रतिमा pratimā
7. Footnote: भूतं भवद्भविष्यदिति सर्वमोङ्कार एव । यच्चान्यत् त्रिकालातीतं तदप्योङ्कार एव ॥ मा उप १ ।१ bhūtaṁ bhavadbhaviṣyaditi sarvamoṅkara eva । yaccānyat trikālātītaṁ tadapyoṅkāra eva ॥ mā up 1।1

1. विश्वम् *Viśvam*

विश्वस्य जगतः कारणत्वेन हि विश्वम् इत्युच्यते । यद्वा परस्मात् पुरुषात् न भिन्नम् इदम् विश्वं परमार्थतः । किञ्च संहृतौ विशन्ति सर्वाणि भूतान्यस्मिन्निति विश्वं ब्रह्म । सकलं जगत् कार्यभूतम् एष विशतीति विश्वम् ।

viśvasya jagataḥ kāraṇatvena hi viśvam ityucyate | yadvā parasmāt puruṣāt na bhinnam idam viśvaṁ paramārthataḥ | kiñca saṁhṛtau viśanti sarvāṇi bhūtānyasminniti viśvaṁ brahma | sakalam jagat kāryabhūtam eṣa viśatīti viśvam |

1. विविधप्रत्ययगम्यं विश्वम् Vividha-pratyaya-gamyaṁ viśvam
2. विश्वस्य जगतः कारणत्वेन हि विश्वम् इति ऊच्यते । viśvasya jagataḥ kāraṇatvena hi viśvam iti ūcyate |
3. यद्वा परस्मात् पुरुषात् इदम् विश्वम् परमार्थतः न भिन्नम् yadvā parasmāt puruṣāt idam viśvam paramārthataḥ na bhinnam
4. विशति इति विश्वम् viśati iti viśvam
5. संहृतौ विशन्ति सर्वाणि भूतानि अस्मिन् इति विश्वम् ब्रह्म । saṁhṛtau viśanti sarvāṇi bhūtāni asmin iti viśvam brahma |
6. Footnote: पुरुष एवेदं विश्वम् । ब्रह्म एव इदं सर्वम् । मु उप २।२।१० ११ puruṣa evedaṁ viśvam | brahma eva idaṁ sarvam | mu up 2|2|10 11
7. Footnote: तत् सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् । तै उप २।३ tat sṛṣṭvā tadevānuprāviśat | tai up 2|3
8. Footnote: यत् प्रयन्ति अभिसंविशन्ति । तै उप ३।१ yat prayanti abhisamviśanti | tai up 3|1
9. Footnote: आद्यं च त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन् प्रतिष्ठिता । एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ॥ अत्रि १।११ ādyam ca tryakṣaram brahma trayī yasmin pratiṣṭhitā | ekākṣaram param brahma prāṇāyāmaḥ param tapaḥ || atri 1|11

10. Footnote: प्रणवाद्यास्त्रयो वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः । वाङ्मयं प्रणवं सर्वं तस्मात्
 प्रणवमभ्यसेत् ॥ अत्रि १।९ praṇavādyāstrayo vedāḥ praṇave
 paryavasthitāḥ | vāṅmayam praṇavam sarvaṁ tasmāt
 praṇavamabhyaset || atri 1|9
11. Footnote: तज्जलानिति शान्त उपासीत । छा उप ३।१४।१ tajjalāniti śānta
 upāsīta | chāa up 3|14|1
12. Footnote: श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् । आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न
 समाचरेत् ॥ विष्णुधर्म । ३।२५५।४४ śrūyatām dharmasarvasvaṁ śrutvā
 caivāvadhāryatām |ātmanaḥ pratikūlāni pareṣām na samācaret ||
 viṣṇudharma| 3|255|44
13. Footnote: जडानामविवेकानामशूराणामपि प्रभो । भाग्यभोग्यानि राज्यानि
 सन्त्यनीतिमतामपि ॥ तस्माद्यतेत पुण्येषु य इच्छेन्महतीं श्रियम् । यतितव्यं समत्वेन
 निर्वाणमपि चेच्छता ॥वि।पु।१।१९।४५ jaḍānāmavivekānāmaśūrāṇāmapi
 prabho | bhāgyabhogyāni rājyāni santyanītimatāmapi ||
 tasmādyateta puṇyeṣu ya icchenmahatīm śriyam | yatitavyam
 samatvena nirvāṇamapi cecchatā ||vi. pu|1|19|45
14. Footnote: न चलति निजवर्णधर्मतो यः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे । न हरति न च
 हन्ति किञ्चिदुच्चैः स्थितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम् ॥ विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः
 शुचिचरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रियहितवचनोऽस्तमानमायो वसति सदा हृदि तस्य
 वासुदेवः ॥वि।पु। ३।७।२०।२४ na calati nijavarṇadharmato yaḥ
 samamatirātmasuhr̥dvipakṣapakṣe | na harati na ca hanti
 kiñciduccaiḥ sthitamanasaṁ tamavehi viṣṇubhaktam ||
 vimalamatiramatsaraḥ praśāntaḥ
 śucicarito'khillasattvamitrabhūtaḥ | priyahitavacano'stamānamāyo
 vasati sadā hṛdi tasya vāsudevaḥ ||vipul 3|7|20|24

15. Footnote: यमनियमविधूतकल्मषानामनुदिनमच्युतासक्तमानसानाम् ।

अपगतमदमानमत्सराणां ब्रज भट दूरतरेण मानवानाम् ॥ वि । पु ३ । ७ । २६

yamaniyamavidhūtakalmaṣānāmanudinamacyutāsaktamānasānām
m | apagatamadamānamatsarāṇām vraja bhaṭa dūratareṇa
mānavānām || vi | pu 3 | 7 | 26

16. Footnote: नाविष्णुः कीर्तयेद् विष्णुं नाविष्णुर्विष्णुमर्चयेत् । नाविष्णुः संस्मरेद् विष्णुं

नाविष्णुर्विष्णुमाप्नुयात् ॥ nāviṣṇuḥ kīrtayed viṣṇum

nāviṣṇurviṣṇumarçayet | nāviṣṇuḥ saṁsmared viṣṇum

nāviṣṇurviṣṇumāpnuyāt || MB

2. विष्णुः *Viṣṇuḥ*

वेवेष्टि व्याप्नोति इति विष्णुः । देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्य इत्यर्थः ।

veveṣṭi vyāpnoti iti viṣṇuḥ | deśakālavastuparicchedaśūnya
ityarthah

17. Footnote: विष् (व्याप्तौ) 3rd conj. + नु + = विष्णु or विश् (प्रवेशने) 6th conj. +

नुक् += विष्णु viṣ (vyāptau) 3rd conj. + nu + = viṣṇu or viś

(praveśane) 6th conj. + nuk + = viṣṇu

18. Footnote: यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशेर्धातोः

प्रवेशनात् ॥ yasmādvīṣṭamidaṁ sarvaṁ tasya śaktyā mahātmanah |

tasmādevocyate viṣṇurviśerdhātoḥ praveśanāt || Vi.Pu.3.1.45

3. वषट्कारः *Vaṣaṭkārah*

यदुद्देशेन अध्वरे वषट्क्रियते स वषट्कारः ॥ यस्मिन् यज्ञे वा वषट्क्रिया । येन वषट्कारादि-

मन्त्रात्मना वा देवान् प्रीणयति स वषट्कारः । yaduddeśena adhvare vaṣaṭ

kriyate sa vaṣaṭkārah || yasmin yajñe vā vaṣaṭ kriyā | yena vaṣaṭ

kārādīmantrātmanā vā devān prīṇayati sa vaṣaṭkārah |

19. Footnote: आकाशात् पतितं तोयम् यथा गच्छति सागरम् ।

सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ॥ ākāśāt patitaṁ toyam yathā gacchati
sāgaram | sarvadevanamaskāraḥ keśavaṁ pratigacchati ॥

4. भूतभव्यभवत्प्रभुः *Bhūtabhavyabhavatprabhuḥ*

भूतं भव्यं भवच्च इति भूतभव्यभवन्ति तेषां प्रभुः । कालभेदम् अनादृत्य
सन्मात्रप्रतियोगिकम् ऐश्वर्यं तस्य इति प्रभुत्वम् ।

bhūtaṁ bhavyaṁ bhavacca iti bhūtabhavyabhavanti teṣāṁ prabhuḥ |
kālabhedam anādṛtya sanmātrapratiyogikam aiśvaryaṁ tasya iti
prabhutvam |

5. भूतकृत् *Bhūtakṛt*

भूतानि करोति इति भूतकृत् । भूतानि कृन्तति कृणोति हिनस्तीति वा भूतकृत् ।

bhūtāni karoti iti bhūtakṛt | bhūtāni kṛntati kṛṇoti hinastīti vā bhūtakṛt |

6. भूतभृत् *Bhūtabhṛt*

भूतानि बिभर्ति धारयति पोषयति इति वा भूतभृत् ।

bhūtāni bibharti dhārayati poṣayati iti vā bhūtabhṛt |

7. भावः *Bhāvaḥ*

प्रपञ्चरूपेण भवतीति केवलं भवतीत्येव वा भावः । भवनं भावः सत्तत्मको वा ।

prapañcarūpeṇa bhavatīti kevalaṁ bhavatītyeva vā bhāvaḥ | bhavanaṁ
bhāvaḥ sattatmako vā |

8. भूतात्मा *Bhūtātmā*

भूतात्मा भूतानामात्मा अन्तर्यामी ।

bhūtātmā bhūtānāmātmā antaryāmī |

9. भूतभावनः *bhūtabhāvanaḥ*

भूतानि भावयति जनयति वर्धयतीति वा भूतभावनः ।

bhūtāni bhāvayati janayati vardhayatīti vā bhūtabhāvanaḥ |

पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गतिः ।

अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ॥ २ ॥

pūtātmā paramātmā ca muktānām paramā gatiḥ ।
avyayaḥ puruṣaḥ sākṣī kṣetrajñō'kṣara eva ca ॥ 2 ॥

10. पूतात्मा *Pūtātmā*

पुत आत्मा यस्य सः पूतात्मा
puta ātmā yasya saḥ pūtātmā

11. परमात्मा *Paramātmā*

परमश्च असौ आत्मा चेति परमात्मा । कार्यकारणविलक्षणो नित्यशुद्धबुद्धमुक्तास्वभावः ।
paramaśca asau ātmā ceti paramātmā । kāryakāraṇavilakṣaṇo
nityaśuddhabuddhamuktāsvabhāvaḥ ।

12. मुक्तानां परमा गतिः *Muktānām paramā gatiḥ*

मुक्तानां परमा प्रकृष्टा गतिः गन्तव्या देवता पुनरावृत्त्यसम्भवात् तद्गत्स्येति मुक्तानां
परमा गतिः ।
muktānām paramā prakṛṣṭā gatiḥ gantavyā devatā punarāvṛttyasambhavāt
tadgatssyeti muktānām paramā gatiḥ ।

13. अव्ययः *Avyayaḥ*

नास्य व्ययः विनाशो विकारो विद्यत इति अव्ययः ।
nāsyā vyayaḥ vināśo vikāro vidyata iti avyayaḥ ।

14. **पुरुषः** *Puruṣaḥ*

परं शरीरं तस्मिन् शेते इति पुरुषः । पुरा एव आसीदिति पुरुषः । पुरुषु उत्कर्षशालिषु
सीदतीति पुरुषः । पुरूणि - फलानि सनोति - ददातीति पुरुषः । पुरूणि भुवनानि
संहारसमये स्यति अन्तं करोतीति पुरुषः । पूरणात् सदनाद्वा पुरुषः ।

param śarīram tasmin śete iti puruṣaḥ | purā eva āsīditi puruṣaḥ |
puruṣu utkarṣaśāliṣu sīdatīti puruṣaḥ | purūṇi phalāni sanoti
dadātīti puruṣaḥ | purūṇi bhuvanāni saṁhārasamaye syati antam
karotīti puruṣaḥ | pūraṇāt sadanādvā puruṣaḥ |

15. **साक्षी** *Sākṣī*

साक्षाद् अव्ययधानेन स्वरूपबोधेन ईक्षते पश्यति सर्वमिति साक्षी ।

sākṣād avyayadhānena svarūpabodhena īkṣate paśyati sarvamiti
sākṣī |

16. **क्षेत्रज्ञः** *Kṣetrajñāḥ kṣetrajñāḥ*

क्षेत्रं शरीरं जानातीति क्षेत्रज्ञः ॥

kṣetram śarīram jānātīti kṣetrajñāḥ ||

17. **अक्षरः** *Akṣaraḥ*

न क्षरतीति अक्षरः । अश्रोतेर्वा सरप्रत्ययान्तस्य रूपमक्षर इति ।

na kṣaratīti akṣaraḥ | aśnotervā sarapratyayāntasya rūpamakṣara
iti |

योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः ।

नारसिंहवपुः श्रीमान् केशवः पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥

yogo yogavidāṁ netā pradhānapuruṣeśvaraḥ ।

nārasimhavadapuḥ śrīmān keśavaḥ puruṣottamaḥ ॥ 3 ॥

18. योगः *Yogaḥ*

ज्ञानेन्द्रियाणि सर्वाणि निगृह्य मनसा सह । एकत्वभावना योगः क्षेत्रज्ञपरमात्मनोः ॥

तदवाप्यतया योग इति योगविदो विदुः । इति ।

jñānendriyāṇi sarvāṇi nigṛhya manasā saha । ekatvabhāvanā
yogaḥ kṣetrajñāparamātmanoḥ ॥ tadavāpyatayā yoga iti
yogavido viduḥ । iti ।

19. योगविदां नेता *Yogavidāṁ netā*

योगं विदन्ति विचारयन्ति जानन्ति लभन्त इति वा योगविदः । तेषं ज्ञानिनां नेता

योगक्षेमवहनादिना इति योगविदां नेता ।

yogaṁ vidanti vicārayanti jānanti labhanta iti vā yogavidaḥ ।

teṣaṁ jñānināṁ netā yogakṣemavahanādinā iti yogavidāṁ netā ।

20. प्रधानपुरुषेश्वरः *Pradhānapuruṣeśvaraḥ*

प्रधानं प्रकृतिर्माया पुरुषः जीवः तयोरीश्वरः प्रधानपुरुषेश्वरः ।

pradhānaṁ prakṛtirmāyā puruṣaḥ jīvaḥ tayorīśvaraḥ
pradhānapuruṣeśvaraḥ ।

21. नारसिंहवपुः *Nārasimhavadapuḥ*

नरस्य सिंहस्य च अवयवा यस्मिन् लक्ष्यन्ते तद्वपुर्यस्य सः नारसिंहवपुः ।

narasya simhasya ca avayavā yasmin lakṣyante tadvapurysya
saḥ nārasimhavadapuḥ ।

22. **श्रीमान् Śrīmān**

यस्य वक्षसि नित्यं वसति श्रीः स श्रीमान् । श्रिया युक्तः श्रियः पतिः श्रीमान् ।

yasya vakṣasi nityam vasati śrīḥ sa śrīmān | śriyā yuktaḥ śriyaḥ
patiḥ śrīmān |

23. **केशवः Keśavaḥ**

अभिरूपाः केशा यस्य सः केशवः । यद्वा कश्च अश्च ईशश्च त्रिमूर्तयः केशाः ते यद्वशे
वर्तन्ते सः केशवः । केशिवधाद्वा केशवः ।

abhirūpāḥ keśā yasya saḥ keśavaḥ | yadvā kaśca aśca īśaśca
trimūrtayaḥ keśāḥ te yadvaśe vartante saḥ keśavaḥ |
keśivadhādvā keśavaḥ |

24. **पुरुषोत्तमः Puruṣottamaḥ**

पुरुषाणामुत्तमः पुरुषोत्तमः । पुरुषश्च असौ उत्तमश्च पुरुषोत्तमः ।

puruṣāṇāmuttamah puruṣottamah | puruṣaśca asau uttamaśca
puruṣottamah |

सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ।

संभवो भावनो भर्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः ॥ ४ ॥

sarvaḥ śarvaḥ śivaḥ sthāṇurbhūtādirnidhiravyayaḥ |

sambhavo bhāvano bhartā prabhavaḥ prabhurīśvaraḥ || 4 ||

25. **सर्वः Sarvaḥ**

असतश्च सतश्चैव सर्वस्य प्रभवाप्ययात् । सर्वस्य सर्वदा ज्ञानात्सर्वमेनं प्रचक्षते ॥

asataśca sataścaiva sarvasya prabhavāpyayāt | sarvasya sarvadā
jñānātsarvamenam pracakṣate ||

26. शर्वः *Śarvaḥ*

शृणाति संहारसमये संहरति संहारयति वा सकलाः प्रजाः इति शर्वः ।

śṛṇāti saṁhārasamaye saṁharati saṁhārayati vā sakalāḥ prajāḥ iti śarvaḥ ।

27. शिवः *Śivaḥ*

निस्त्रैगुण्यतया शुद्धत्वात् शिवः ।

nistraiguṇyatayā śuddhatvāt śivaḥ ।

28. स्थाणुः *Sthāṇuḥ*

स्थिरत्वात् स्थाणुः ।

sthiratvāt sthāṇuḥ ।

29. भूतादिः *Bhūtādiḥ*

भूतानामादिकारणत्वात् भूतादिः ।

bhūtānāmādikāraṇatvāt bhūtādiḥ ।

30. निधिरव्ययः *Nidhiravyayaḥ*

प्रलयकाले अस्मिन् सर्वं निधीयत इति निधिः ।

pralayakāle asmin sarvaṁ nidhīyata iti nidhiḥ ।

31. सम्भवः *Sambhavaḥ*

स्वेच्छया समीचीनं भवनमस्येति सम्भवः ।

svecchayā samīcīnaṁ bhavanamasyeti sambhavaḥ ।

32. भावनः *Bhāvanah*

सर्वेषां भोक्तृणां फलानि भावयतीति भावनः ।

sarveṣāṃ bhoktṛṇāṃ phalāni bhāvayatīti bhāvanah ।

33. भर्ता *Bhartā*

प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वेन भरणात् भर्ता ।

prapañcasyādhiṣṭhānatvena bharaṇāt bhartā ।

34. प्रभवः *Prabhavaḥ*

प्रकर्षेण महाभूतानि अस्मात् प्रभवन्ति, जायन्ते इति प्रभवः । प्रकृष्टो भवः, जन्म अस्येति वा ।

prakarṣeṇa mahābhūtāni asmāt prabhavanti jāyante iti prabhavaḥ ।

prakṛṣṭo bhavaḥ janma asyeti vā ।

35. प्रभुः *Prabhuḥ*

सर्वासु क्रियासु सामर्थ्यातिशयवान् प्रभुः ।

sarvāsu kriyāsu sāmartyātiśayavān prabhuḥ ।

36. ईश्वरः *Īśvaraḥ*

निरुपाधिकं ऐश्वर्यम् अस्येति ईश्वरः ।

nirupādhikam aiśvaryam asyeti īśvaraḥ ।

स्वयंभूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः ।

अनादिनिधनो धाता विधाता धातुरुत्तमः ॥ १५ ॥

svayambhūḥ śambhurādityaḥ puṣkarākṣo mahāsvanaḥ ।
anādinidhano dhātā vidhātā dhāturuttamaḥ ॥ 15 ॥

37. स्वयम्भूः *Svayambhūḥ*

स्वयमेव भवतीति स्वयम्भूः । अथवा स्वयंभूः परमेश्वरः स्वयमेव स्वतन्त्रो भवति । न
परन्तन्त्रः । सर्वेषामुपरि भवति इति वा स्वयम्भूः ।

svayameva bhavatīti svayambhūḥ । athavā svayambhūḥ
parameśvaraḥ svayameva svatantro bhavati । na parantantraḥ ।
sarveṣāmupari bhavati iti vā svayambhūḥ ।

38. शंभुः *Śambhuḥ*

शं सुखं भक्तानां (मङ्गलं मोक्षं) भावयतीति शंभुः ।

śaṁ sukhaṁ bhaktānām (maṅgalaṁ mokṣaṁ) bhāvayatīti śambhuḥ ।

39. आदित्यः *Ādityaḥ* (563)

आदित्यमण्डलान्तस्थो हिरण्मयः पुरुषः आदित्यः । द्वादशादित्येषु विष्णुर्वा । अदितेः
अखण्डिताया मह्या अयं पतिरिति वा । यथा आदित्य एक एव अनेकेषु जलभाजनेषु अनेकवत्
प्रतिभासते एवमनेकेषु शरीरेषु एक एवात्मा अनेकवत् प्रतिभासत इत्यादित्यसाधर्म्याद्वा
आदित्यः

ādityamaṇḍalāntastho hiraṇmayāḥ puruṣaḥ ādityaḥ ।
dvādaśādityeṣu viṣṇurvā । aditeḥ akhaṇḍitāyā mahyā ayaṁ patiriti
vā । yathā āditya eka eva anekeṣu jalabhājaneṣu anekavat
pratibhāsate evamanekeṣu śarīreṣu eka evātmā anekavat pratibhāsata
ityādityasādharmyādvā ādityaḥ

40. पुष्कराक्षः *Puṣkarākṣaḥ*

पुष्करेणोपमिते अक्षिणी यस्येति पुष्कराक्षः ।

puṣkareṇopamite akṣiṇī yasyeti puṣkarākṣaḥ ।

41. महास्वनः *Mahāsvanaḥ*

महान् पूजितः स्वनो नादो वा श्रुतिलक्षणो यस्य सः महास्वनः ।

mahān pūjitaḥ svano nādo vā śrutilakṣaṇo yasya saḥ mahāsvanaḥ ।

42. अनादिनिधनः *Anādinidhanaḥ*

आदिः - जन्म निधनं - विनाशः तद्द्वयं यस्य न विद्यते सः अनादिनिधनः ।

Ādiḥ - janma nidhanaṁ - vināśaḥ taddvayaṁ yasya na vidyate saḥ
anādinidhanaḥ ।

43. धाता *Dhātā*

(अनन्तादिरूपेण) विश्वं बिभर्तीति धाता ।

(anantādirūpeṇa) viśvaṁ bibhartīti dhātā ।

44. विधाता *Vidhātā*

कर्मणां तत्फलानां च कर्ता विधाता । अनन्तादीनामपि धारकत्वात् विशेषेण दधातीति वा ।

karmaṇāṁ tatphalānāṁ ca kartā vidhātā । anantādīnāmapi
dhāraakatvāt viśeṣeṇa dadhātīti vā ।

45. धातुरुत्तमः *Dhāturuttamaḥ*

धातुः - विरिञ्चाद् उत्कृष्ट इति वा धातुरुत्तमः । सर्वधातुभ्यः - पृथिव्यादिभ्यः उत्कृष्टश्चिदेव

धातुरित्यर्थः । कार्यकारणप्रपञ्चधारणाच्चिदेव धातु । सर्वेषामुद्गतानाम् अतिशयेन

उद्गतत्वादुत्तमः ।

dhātuḥ - viriñcād utkr̥ṣṭa iti vā dhāturuttmaḥ | sarvadhātubhyaḥ -
pṛthivyādibhyaḥ utkr̥ṣṭaścideva dhāturityarthaḥ |
kāryakāraṇaprapañcadhāraṇāccideva dhātu | sarveṣāmudgatānām
atiśayena udgatatvāduttamaḥ |

अप्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः ।

विश्वकर्मा मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ ६ ॥

aprameyo hṛiṣīkeśaḥ padmanābho'maraprabhuḥ |

viśvakarmā manustvaṣṭā sthaviṣṭhaḥ sthaviro dhruvaḥ || 6 ||

46. अप्रमेयः Aprameyaḥ

शब्दादिरहितत्वात् न प्रत्यक्षगम्यः । नापि अनुमानगम्यः तद्व्याप्तलिङ्गाभावात् । नापि
उपमानसिद्धः निर्भागत्वेन सादृश्याभावात् । नापि अर्थार्पत्तिग्रह्यः तद्विना अनुपपद्यमानस्य
असम्भवात् । नाप्यभावगोचरः भावरूपत्वात् अभावसक्षित्वाच्च ।

नापि शास्त्रप्रमाणवेद्यः प्रमाणजन्यातिशयाभावात् । प्रमाणादिसाक्षित्वेन प्रकाशस्वरूपस्य
प्रमाणाविषयत्वेऽपि अध्यस्तातद्रूपनिवर्तकत्वेन शास्त्रप्रमाणकत्वम् इति अप्रमेयः ।

साक्षिरूपत्वात् ॥

śabdādirahitavāt na pratyakṣagamyāḥ | nāpi anumānagamyāḥ
tadvyāptaliṅgābhāvāt | nāpi upamānasiddhaḥ nirbhāgatvena
sādr̥śyābhāvāt | nāpi arthāpattigrahyāḥ tadvinā
anupapadyamānasya asambhavāt | nāpyabhāvagocaraḥ
bhāvarūpatvāt abhāvasakṣitvācca |

nāpi śāstrapramāṇavedyāḥ pramāṇajanyātiśayābhāvāt |
pramāṇādisākṣitvena prakāśasvarūpasya pramāṇāviśayatve'pi
adhyastātadrupanivartakatvena śāstrapramāṇakatvam iti aprameyaḥ
| sākṣirūpatvāt ||

47. हृषीकेशः *Hṛṣīkeśaḥ*

हृषीकाणि इन्द्रियाणि तेषामीशः क्षेत्रज्ञरूपभाक् । यद्वा इन्द्रियाणि यस्य वशे वर्तन्ते स
परमात्मा हृषीकेशः । यस्य वा सूर्यरूपस्य चन्द्ररूपस्य जगत्प्रीतिकरा हृष्टाः केशा रश्मयः सः
हृषिकेशः ।

hṛṣīkāṇi indriyāṇi teṣāmīśaḥ kṣetrajñarūpabhāk । yadvā indriyāṇi
yasya vaśe vartante sa paramātmā hṛṣīkeśaḥ । yasya vā sūryarūpasya
candrarūpasya jagatprītikarā hṛṣṭāḥ keśā raśmayāḥ saḥ hṛṣīkeśaḥ ।

48. पद्मनाभः *Padmanābhaḥ*

सर्वजगत्कारणं पद्मं नाभौ यस्य सः पद्मनाभः ।

sarvajagatkāraṇaṁ padmaṁ nābhau yasya saḥ padmanābhaḥ ।

49. अमरप्रभुः *Amaraprabhuḥ*

अमराणां प्रभुः अमरप्रभुः ।

amarāṇāṁ prabhuḥ amaraprabhuḥ ।

50. विश्वकर्मा *Viśvakarmā*

विश्वं कर्म क्रिया यस्य सः विश्वकर्मा । क्रियत इति जगत् कर्म विश्वं कर्म यस्येति वा ।

viśvaṁ karma kriyā yasya saḥ viśvakarmā । kriyata iti jagat karma
viśvaṁ karma yasyeti vā ।

51. मनुः *Manuḥ*

मननात् मनुः मन्त्रो वा प्रजापतिर्वा मनुः ।

mananāt manuḥ mantro vā prajāpatirvā manuḥ ।

52. त्वष्टा *Tvaṣṭā*

संहारसमये सर्वभूततनूकरणात् त्वष्टा । त्वक्षतेस्तनूकरणार्थात् तृच्प्रत्ययः ।

samhārasamaye sarvabhūtatanūkaraṇāt tvaṣṭā ।
tvakṣatestanūkaraṇārthāt tṛcpratyayaḥ ॥

53. स्थविष्ठः *Sthaviṣṭhaḥ*

अतिशयेन स्थूलः स्थविष्ठः ।

atiśayena sthūlaḥ sthaviṣṭhaḥ ।

54. स्थविरो ध्रुवः *Sthaviro dhruvaḥ*

पुराणः स्थविरः । वयोवचनो वा । स्थिरत्वाद् ध्रुवः । स्थविरो ध्रुव इत्येकं नाम सविशेषणम् ।

purāṇaḥ sthaviraḥ । vayovacano vā । sthiratvād dhruvaḥ । sthaviro
dhruva ityekaṁ nāma saviśeṣaṇam ।

अग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ।

प्रभूतस्त्रिककुब्धाम पवित्रं मङ्गलं परम् ॥ ७ ॥

agrāhyaḥ śāśvataḥ kṛṣṇo lohitākṣaḥ pratardanaḥ ।

prabhūtastrikakubdhāma pavitraṁ maṅgalaṁ param ॥ 7 ॥

55. अग्राह्यः *Agrāhyaḥ*

कर्मेन्द्रियैः न गृह्यत इति अग्राह्यः । ग्रहणायोग्यः ।

karmendriyaiḥ na gr̥hyata iti agrāhyaḥ । grahaṇāyogyāḥ ।

56. शाश्वतः *Śāśvataḥ*

शश्वत् सर्वेषु कालेषु भवतीति शाश्वतः ।

śāśvat sarveṣu kāleṣu bhavatīti śāśvataḥ ।

57. कृष्णः *Kṛṣṇaḥ*

सदानन्दात्मकः कृष्णः । कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । विष्णुः तद्भावयोगात् च
कृष्णो भवति शाश्वतः ॥ इति व्यासवचनात् । कृष्णवर्णात्मकत्वाद्वा ।

sadānandātmakaḥ kṛṣṇaḥ । kṛṣirbhūvācakaḥ śabdo ṇasca
nirvṛtivācakaḥ । viṣṇuḥ tadbhāvayogāt ca kṛṣṇo bhavati śāśvataḥ ॥
iti vyāsavacanāt । kṛṣṇavarṇātmakatvādvā ।

58. लोहिताक्षः *Lohitākṣaḥ*

लोहिते अक्षिणी यस्येति लोहिताक्षः ।

lohite akṣiṇī yasyeti lohitākṣaḥ ।

59. प्रतर्दनः *Pratardanaḥ*

प्रलये भूतानि प्रतर्दयति हिनस्तीति प्रतर्दनः ।

pralaye bhūtāni pratardayati hinastīti pratardanaḥ ।

60. प्रभूतः *Prabhūtaḥ*

ज्ञानैश्वर्यादिगुणैः संपन्नः प्रभूतः ।

jñānaiśvaryādiguṇaiḥ sampannaḥ prabhūtaḥ ।

61. त्रिककुब्धाम *Trikakubdhāma*

ऊर्ध्वाधोमध्यभेदेन तिसृणां ककुभामपि धामेति त्रिककुब्धामेत्येकं नाम ।

ūrdhvādhomadyabhedena tisṛṇāṃ kakubhāmapi dhāmeti
trikakubdhāmetryekaṃ nāma ।

62. पवित्रम् *Pavitram*

येन पुनाति यो वा पुनाति ऋषिर्देवता वा तत् पवित्रम् ।

yena punāti yo vā punāti ṛṣirdevatā vā tat pavitram ।

63. मङ्गलम् परम् *Maṅgalam param*

अशुभानि निराचष्टे तनोति शुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां ब्रह्म तन्मङ्गलं विदुः ॥ इति

विष्णुपुराणवचनात् । कल्याणरूपत्वाद्वा मङ्गलम् । परं सर्वभूतेभ्य उत्कृष्टं ब्रह्म ।

aśubhāni nirācaṣṭe tanoti śubhasantatim । smṛtimātreṇa yatpuṁsāṁ

brahma tanmaṅgalam viduḥ ॥ iti viṣṇupurāṇavacanāt ।

kalyāṇarūpatvādvā maṅgalam । param sarvabhūtebhya utkr̥ṣṭam
brahma ।

ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः ।

हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः ॥ ८ ॥

īśānaḥ prāṇadaḥ prāṇo jyeṣṭhaḥ śreṣṭhaḥ prajāpatiḥ ।

hiraṇyagarbho bhūgarbho mādhave madhusūdanaḥ ॥ 8 ॥

64. ईशानः *Īśānaḥ*

सर्वभूतनियन्तृत्वात् ईशानः ।

sarvabhūtaniyantr̥tvāt īśānaḥ ।

65. प्राणदः *Prāṇadaḥ*

प्राणान् ददाति चेष्टयतीति प्राणदः । यद्वा कालात्मना प्राणान् द्यति खण्डयतीति वा प्राणान्

दायति शोधयतीति वा प्राणान् दाति लुनातीति वा प्राणदः ।

prāṇān dadāti ceṣṭayatīti prāṇadaḥ । yadvā kālātmanā prāṇān dyati

khaṇḍayatīti vā prāṇān dāyati śodhayatīti vā prāṇān dāti lunātīti

vā prāṇadaḥ ।

66. प्राणः *Prāṇaḥ*

प्राणितीति प्राणः क्षेत्रज्ञः परमात्मा वा ।

prāṇitīti prāṇaḥ kṣetrajñaḥ paramātmā vā ।

67. ज्येष्ठः *Jyeṣṭhaḥ*

वृद्धतमो ज्येष्ठः । सर्वकारणत्वाद्वा ज्येष्ठः ।

vṛddhatamo jyeṣṭha । sarvakāraṇatvādvā jyeṣṭhaḥ ।

68. श्रेष्ठः *Śreṣṭhaḥ*

प्रशस्यतमः श्रेष्ठः । सर्वातिशयत्वाद्वा श्रेष्ठः ।

praśasyatamaḥ śreṣṭhaḥ । sarvātiśayatvādvā śreṣṭhaḥ ।

69. प्रजापतिः *Prajāpatiḥ*

ईश्वरत्वेन सर्वासां प्रजानां पतिः प्रजापतिः ।

īśvaratvena sarvāsāṃ prajānāṃ patiḥ prajāpatiḥ ।

70. हिरण्यगर्भः *Hiraṇyagarbhaḥ*

हिरण्मयाण्डान्तर्वर्तित्वात् हिरण्यबर्भो ब्रह्मा विरिञ्चिः तदात्मा हिरण्यबर्भः ।

hiraṇmayāṇḍāntarvartitvāt hiraṇyabarbhō brahmā viriñciḥ tadātmā
hiraṇyabarbhaḥ ।

71. भूगर्भः *Bhūgarbhaḥ*

भूः गर्भे यस्य सः भूगर्भः ।

bhūḥ garbhe yasya saḥ bhūgarbhaḥ ।

72. माधवः *Mādhavaḥ*

माया श्रियः धवः पतिः माधवः । मधुविद्या-अवबोध्यत्वाद्वा । 'मौनाद् ध्यानाच्च योगाच्च विद्धि
भारत माधवम्' इति व्यासवचनात्वाद्वा माधवः ।

māyā śriyaḥ dhavaḥ patiḥ mādharmaḥ | madhuvidyā-
avabodhyatvādvā | 'maunād dhyānācca yogācca viddhi bhārata
mādhavam' iti vyāsavacanātvādvā mādharmaḥ |

73. मधुसूदनः *Madhusūdanaḥ*

मधुनामानम् असुरं सूदितवानिति मधुसूदनः । मधुवत् इष्टत्वात् अहंकारः मधु ।
madhunāmānam asuraṁ sūditavāniti madhusūdanaḥ | madhuvat
iṣṭatvāt ahaṅkāraḥ madhu |

ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः ।

अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ॥ ९ ॥

īśvaro vikramī dhanvī medhāvī vikramaḥ kramaḥ |
anuttamo durādharṣaḥ kṛtajñaḥ kṛtirātmavān || 9 ||

74. ईश्वरः *Īśvaraḥ*

सर्वशक्तिमत्त्वात् ईश्वरः ।

sarvaśaktimattvāt īśvaraḥ |

75. विक्रमी *Vikramī*

विक्रमः शौर्यम् तद्योगात् विक्रमी ।

vikramaḥ śauryam tadyogāt vikramī |

76. धन्वी *Dhanvī*

धनुः अस्यास्तीति धन्वी । रामः शस्त्रभृतामहम् इति भगवद्वचनात् ।

dhanuḥ asyāstīti dhanvī | rāmaḥ śastrabhṛtāmaham iti
bhagavadvacanāt |

77. मेधावी *Medhāvī*

मेधा - बहुग्रन्थ-धारण-सामर्थ्यम् सा यस्यास्ति स मेधावी ।

medhā – bahugrantha-dhāraṇa-sāmarthyam, sā yasyāsti sa medhāvī |

78. विक्रमः *Vikramaḥ*

विचक्रमे जगद्विश्वं तेन विक्रमः । विना-गरुडेन पक्षिणा क्रमाद्वा विक्रमः ।

vicakrame jagadvīśvaṁ tena vikramaḥ | vinā-garuḍena pakṣiṇā
kramādvā vikramaḥ |

79. क्रमः *Kramaḥ*

क्रमणात् क्रमहेतुत्वाद्वा क्रमः ।

kramaṇāt kramahetutvādvā kramaḥ |

80. अनुत्तमः *Anuttamaḥ*

अविद्यमानः उत्तमो यस्मात् सः अनुत्तमः ।

avidyamānaḥ uttamo yasmāt saḥ anuttamaḥ |

81. दुराधर्षः *Durādharṣaḥ*

दैत्यादिभिः धर्षयितुं न शक्यत इति दुराधर्षः ।

daityādibhiḥ dharṣayitum na śakyata iti durādharṣaḥ |

82. कृतज्ञः *Kṛtajñah*

प्राणिणां पुण्यापुण्यात्मकं कर्म कृतं जानातीति कृतज्ञः ।

prāṇiṇām puṇyāpuṇyātmakam karma kṛtam jānātīti kṛtajñah ।

83. कृतिः *Kṛtiḥ*

पुरुषप्रयत्नः कृतिः क्रिया वा । सर्वात्मत्वात् तदाधारतया वा लक्ष्यते कृत्येति वा कृतिः ।

puruṣaprayatnaḥ kṛtiḥ kriyā vā । sarvātmavāt tadādhāratayā vā lakṣyate kṛtyeti vā kṛtiḥ ।

84. आत्मवान् *Ātmavān*

स्वमहिमप्रतिष्ठितत्वात् आत्मवान् ।

svamahimapraṭiṣṭhitatvāt ātmavān ।

सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेताः प्रजाभवः ।

अहः संवत्सरो व्यालः प्रत्ययः सर्वसर्शनः ॥ १० ॥

suresaḥ śaraṇam śarma viśvaretāḥ prajābhavaḥ ।

ahaḥ saṁvatsaro vyālah pratyayaḥ sarvasarśanaḥ ॥ 10 ॥

85. सुरेशः *Suresaḥ*

सुराणां देवानामीशः सुरेशः । सूपपदो वा राधातुः । शोभनदातृणां वा ईशः सुरेशः ।

surāṇām devānāmīśaḥ sureshaḥ । sūpapado vā rādhātuḥ । śobhanadātṛṇām vā īśaḥ sureshaḥ ।

86. शरणम् *Śaraṇam*

आर्तनाम् आर्तिहरणात् शरणम् ।

ārtanām ārtiharaṇāt śaraṇam ।

87. शर्म *Śarma*

परमानन्दरूपत्वात् शर्म ।

paramānandarūpatvāt śarma ।

88. विश्वरेताः *Viśvaretāḥ*

विश्वस्य कारणत्वात् विश्वरेताः ।

viśvasya kāraṇatvāt viśvaretāḥ ।

89. प्रजाभवः *Prajābhavaḥ*

सर्वाः प्रजाः यत्सकाशादुद्भवन्ति स प्रजाभवः ।

sarvāḥ prajāḥ yatsakāśādudbhavanti sa prajābhavaḥ ।

90. अहः *Ahaḥ*

प्रकाशरूपत्वात् अहः ।

prakāśarūpatvāt ahaḥ ।

91. संवत्सरः *Samvatsaraḥ*

कालात्मना स्थितो विष्णुः संवत्सर इत्युक्तः ।

kālātmanā sthito viṣṇuḥ samvatsara ityuktaḥ ।

92. व्यालः *Vyālaḥ*

व्यालवत् दुराधर्ष-गजवद् ग्रहीतुमशक्यत्वात् व्यालः ।

vyālavat durādharṣa-gajavad grahītumaśakyatvāt vyālaḥ ।

93. प्रत्ययः *Pratyayah*

प्रतीतिः प्रज्ञा प्रत्ययः । प्रज्ञानं ब्रह्म इति श्रुतेः ।

pratītiḥ prajñā pratyayah | prajñānam brahma iti śruteḥ |

94. सर्वदर्शनः *sarvadarśanaḥ*

सर्वाणि दर्शनात्मकानि अक्षीणि यस्य सः सर्वदर्शनः । सर्वात्मकत्वात् ।

sarvāṇi darśanātmakāni akṣiṇi yasya saḥ sarvadarśanaḥ |
sarvātmakatvāt |

अजः सर्वेश्वरः सिद्धः दिद्धिः सर्वादिरच्युतः ।

वृषाकपिरमेयात्मा सर्वयोगविनिस्सृतः ॥ ११ ॥

ajaḥ sarveśvaraḥ siddhaḥ diddhiḥ sarvādiracyutaḥ |
vṛṣākapirameyātmā sarvayogavinissṛtaḥ || 11 ||

95. अजः *Ajah*

न जायते इति अजः ।

na jāyate iti ajaḥ |

96. सर्वेश्वरः *Sarveśvaraḥ*

सर्वेषामीश्वराणामीश्वरः सर्वेश्वरः ।

sarveṣāmīśvarāṇāmīśvaraḥ sarveśvaraḥ |

97. सिद्धः *Siddhaḥ*

नित्यनिष्पन्नरूपत्वात् सिद्धः ।

nityaniṣpannarūpatvāt siddhaḥ |

98. सिद्धिः *Siddhiḥ*

सर्ववस्तुषु संविद्रूपत्वात् निरतिशयरूपत्वाद्वा सिद्धिः । स्वर्गादीनां विनाशित्वादफलत्वम् ।
sarvavastuṣu samvidrūpatvāt niratiśayarūpatvādvā siddhiḥ ।
svargādīnām vināśitvādaphalatvam ।

99. सर्वादिः *Sarvādiḥ*

सर्वभूतानामादिकारणत्वात् सर्वादिः ।
sarvabhūtānāmādikāraṇatvāt sarvādiḥ ।

100. अच्युतः *Acyutaḥ*

स्वरूपसामर्थ्यात् न च्युतो न च्यवते न च्यविष्यत इति अच्युतः ।
svarūpasāmarthyāt na cyuto na cyavate na cyaviṣyata iti acyutaḥ ।

101. वृषाकपिः *Vṛṣākapiḥ*

वर्षणात् सर्वकामानां धर्मो वृषः । कात् तोयात् भूमिम् अपात् इति कपिर्वराहः । वृषरूपत्वात्
कपिरूपत्वाच्च वृषाकपिः ।
varṣaṇāt sarvakāmānām dharmo vṛṣaḥ । kāt toyāt bhūmim apāt iti
kafirvarāhaḥ । vṛṣarūpatvāt kafirūpatvācca vṛṣākapiḥ ।

102. अमेयात्मा *Ameyātmā*

इयान् इति मातुं परिच्छेत्तुं न शक्यते आत्मा अस्येति अमेयात्मा ।
iyān iti mātum paricchettum na śakyate ātmā asyeti ameyātmā ।

103. सर्वयोगविनिःसृतः *Sarvayogaviniṣṛtaḥ*

सर्वसम्बन्धविनिर्गतः सर्वयोगविनिःसृतः । नानाशास्त्रोक्तयोगाद् अवगतत्वाद्वा ।

sarvasambandhavinirgataḥ sarvayogaviniṣṛtaḥ ।

nānāśāstroktayogād avagatatvādvā ।

वसुर्वसुमनाः सत्यः समात्माऽसंमितः समः ।

अमोधः पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा वृषाकृतिः ॥ १२ ॥

vasurvasumanāḥ satyaḥ samātmā'sammitaḥ samaḥ ।

amodhaḥ puṇḍarīkākṣo vṛṣakarmā vṛṣākṛtiḥ ॥ 12 ॥

104. वसुः *Vasuḥ*

वसन्ति सर्वभूतानि अत्र तेषु अयमपि वसतीति वा वसुः । वसूनां पावकश्चास्मि इत्युक्तो वा

वसुः ।

vasanti sarvabhūtāni atra teṣu ayamapi vasatīti vā vasuḥ । vasūnām pāvakaścāsmi ityukto vā vasuḥ ।

105. वसुमनाः *Vasumanāḥ*

वसुशब्देन धनवाचिना प्राशस्त्यं लक्ष्यते । प्रशस्तं मनो यस्य सः वसुमनाः । रागद्वेषादिभिः

क्लेशैः मदादिभिः उपक्लेशैश्च यतो न क्लृषितं चित्तं ततस्तन्मनः प्रशस्तम् ।

vasuśabdena dhanavācinā prāśstyam lakṣyate । praśastaṁ mano

yasya saḥ vasumanāḥ । rāgadveśādibhiḥ kleśaiḥ madādibhiḥ

upakleśaiśca yato na kluṣitaṁ cittaṁ tatastanmanaḥ praśastam ।

106. **सत्यः Satyaḥ**

अवितथरूपत्वात् परमात्मा सत्यः । मूर्तामूर्तात्मकत्वाद्वा । सदिति प्राणः तीत्यन्नम् यमिति
दिवाकरः तेन प्राणान्नादित्यरूपत्वाद्वा सत्यः । सत्सु साधुत्वाद्वा सत्यः ।

avitatharūpatvāt paramātmā satyaḥ | mūrtāmūrtātmakatvādvā |
saditi prāṇaḥ tītyannam yamiti divākaraḥ tena
prāṇānnādityarūpatvādvā satyaḥ | satsu sādhutvādvā satyaḥ |

107. **समात्मा Samātmā**

सर्वभूतेषु समः - एक आत्मा वा । समः आत्मा - मनो यस्य रागद्वेषादिभिरदूषितः सः
समात्मा ।

sarvabhūteṣu samaḥ eka ātmā vā | samaḥ ātmā mano yasya
rāgadveṣādibhiradūṣitaḥ saḥ samātmā |

108. **असम्मितः Asammitaḥ Or सम्मितः Sammitaḥ**

सर्वैरपरिच्छिन्नः अमित इति असम्मितः । सर्वैरपि अर्थजातैः परिच्छिन्नः मितः सम्मितः ।
sarvairaparicchinnaḥ amita iti asammitaḥ | sarvairapi arthajātaiḥ
paricchannaḥ mitaḥ sammitaḥ |

109. **समः Samaḥ**

सर्वकालेषु सर्वविकाररहितत्वात् समः । मया लक्ष्म्या सह वर्तत इति वा समः ।

sarvakāleṣu sarvavikārarahitatvāt samaḥ | mayā lakṣmyā saha
vartata iti vā samaḥ |

110. **अमोघः Amoghaḥ**

पूजितः स्तुतः संस्मृतो वा सर्वफलं ददाति न वृथा करोतीति अमोघः । अवितथसङ्कल्पाद्वा ।
pūjitaḥ stutaḥ saṁsmṛto vā sarvaphalam dadāti na vṛthā karotīti
amoghaḥ | avitathasaṅkalpādvā |

111. पुण्डरीकाक्षः *Puṇḍarīkākṣaḥ*

हृदयाख्यं पुण्डरीकम् अश्नुते व्याप्नोति तत्र उपलक्षित इति पुण्डरीकाक्षः । पुण्डरीकाकारे उभे
अक्षिणी अस्येति वा ।

hṛdayākhyam puṇḍarīkam aśnute vyāpnoti tatra upalakṣita iti
puṇḍarīkākṣaḥ | puṇḍarīkākāre ubhe akṣiṇī asyeti vā |

112. वृषकर्मा *Vṛṣakarmā*

धर्मलक्षणं कर्म अस्येति वृषकर्मा ।

dharmalakṣaṇam karma asyeti vṛṣakarmā |

113. वृषाकृतिः *Vṛṣākṛtiḥ*

धर्मार्थम् आकृतिः शरीरं यस्य सः वृषाकृतिः ।

dharmārtham ākṛtiḥ śarīram yasya saḥ vṛṣākṛtiḥ |

रुद्रो बहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः ।

अमृतः शास्वतस्थाणुर्वरारोहो महातपाः ॥ १३ ॥

rudro bahusīrā babhrurviśvayoniḥ śuciśravāḥ |

amṛtaḥ śāsvatasthāṇurvarāroho mahātapāḥ || 13 ||

114. रुद्रः *Rudraḥ*

संहारकाले प्रजाः संहरन् रोदयतीति रुद्रः । रुदं राति ददातीति वा । रुः दुःखं दुःखकारणं वा
द्रावयतीति वा रुद्रः । रोदनात् रावणाद्वापि रुद्र इत्युच्यते ।

samhārakāle prajāḥ samharan rodayatīti rudraḥ | rudaṁ rāti dadātīti
vā | ruḥ duḥkham duḥkhakāraṇam vā drāvayatīti vā rudraḥ |
rodanāt rāvaṇādvāpi rudra ityucyate |

115. बहुशिराः *Bahuśirāḥ*

बहूनि शिरांसि यस्येति बहुशिराः । सहस्रशीर्षा पुरुषः इति मन्द्रवर्णात् ।

bahūni śirāṃsi yasyeti bahuśirāḥ | sahasraśīrṣā puruṣaḥ iti
mandravarṇāt |

116. बभ्रुः *Babhruḥ*

बिभर्ति लोकानिति बभ्रुः ।

bibharti lokāniti babhruḥ |

117. विश्वयोनिः *Viśvayoniḥ*

विश्वस्य कारणत्वात् विश्वयोनिः ।

viśvasya kāraṇatvāt viśvayoniḥ |

118. शुचिश्रवाः *Śuciśravāḥ*

शुचीनि श्रवांसि नामानि श्रवणीयानि अस्येति शुचिश्रवाः ।

śucīni śravāṃsi nāmāni śravaṇīyāni asyeti śuciśravāḥ |

119. अमृतः *Amṛtaḥ*

न विद्यते मृतं मरणम् अस्येति अमृतः । अजरोऽमरः इति श्रुतेः ।

na vidyate mṛtaṃ maraṇam asyeti amṛtaḥ | ajaro'maraḥ iti śruteḥ |

120. शाश्वतस्थाणुः *Śāśvatasthāṇuḥ*

शाश्वतश्च असौ स्थणुश्चेति शाश्वतस्थाणुः ।

śāśvataśca asau sthaṇuśceti śāśvatasthāṇuḥ |

121. वरारोहः *Varārohaḥ*

वरमारोहणं यस्मिन्निति वरारोहः । वरः आरोहः अङ्कः अस्येति वा । आरूढानां पुनरावृत्ति
असंभवात् ।

varamārohaṇam yasminniti varārohaḥ | varaḥ ārohaḥ aṅkaḥ asyeti
vā | ārūḍhānām punarāvṛtti asambhavāt |

122. महातपाः *Mahātapāḥ*

महत् सृज्यविषयं तपः ज्ञानमस्येति महातपाः । यस्य ज्ञानमयं तपः इति श्रुतेः । ऐश्वर्यं प्रतापो
वा तपो महदस्येति वा महातपाः ।

mahat sṛjyaviṣayaṁ tapaḥ jñānamasyeti mahātapāḥ | yasya
jñānamayaṁ tapaḥ iti śruteḥ | aiśvaryaṁ pratāpo vā tapo
mahadasyeti vā mahātapāḥ |

सर्वगः सर्वविद्भानुः विश्वक्सेनो जनार्दनः ।

वेदो वेदविदव्यङ्गो वेदाङ्गो वेदवित्कविः ॥ १४ ॥

sarvagaḥ sarvavidbhānuḥ viśvakseno janārdanaḥ |
vedo vedavidavyaṅgo vedāṅgo vedavitkaviḥ || 14 ||

123. सर्वगः *Sarvagaḥ*

सर्वत्र गच्छतीति सर्वगः । कारणत्वेन व्याप्तत्वात् सर्वत्र ।

sarvatra gacchatīti sarvagaḥ | kāraṇatvena vyāptatvāt sarvatra |

124. **सर्वविद्भानुः** *Sarvavidbhānuḥ*

सर्वं वेत्ति विन्दत इति वा सर्ववित् । भातीति भानुः । तमेव भान्तमनुभाति सर्वम् इति श्रुतेः ।

सर्वविच्च असौ भानुश्चेति सर्वविद्भानुः ।

sarvaṁ vetti vindata iti vā sarvavit | bhātīti bhānuḥ | tameva
bhāntamanubhāti sarvam iti śruteḥ | sarvavicca asau bhānuśceti
sarvavidbhānuḥ |

125. **विष्वक्सेनः** *Viṣvaksenaḥ*

विष्वगञ्जति पलायते दैत्य सेना यस्येति विष्वक्सेनः ।

viṣvagañjati palāyate daitya senā yasyeti viṣvaksenaḥ |

126. **जनार्दनः** *Janārdanaḥ*

जनान् दुर्जनान् अर्दयति हिनस्तीति वा जनार्दनः । जनैः पुरुषार्थं अभ्युदयनिश्चयेयसलक्षणम्
अद्यति याच्यत इति जनार्दनः ।

janān durjanān ardayati hinastīti vā janārdanaḥ | janaiḥ puruṣārtham
abhyudayaniśśreyasalakṣaṇam ardyate yācyata iti janārdanaḥ |

127. **वेदः** *Vedaḥ*

वेदरूपत्वात् वेदः । वेदयतीति वा वेदः ।

vedarūpatvāt vedaḥ | vedayatīti vā vedaḥ |

Footnote:

सर्वे वेदाः सर्वविद्याः सशास्त्राः सर्वे यज्ञाः सर्वे इज्याश्च कृष्णः ।

विदुः कृष्णं ब्राह्मणास्तत्त्वतो ये तेषां राजन् सर्वयज्ञाः समाप्ताः ॥ MB

sarve vedāḥ sarvavidyāḥ saśāstrāḥ sarve yajñāḥ sarva ijyāśca kṛṣṇaḥ |
viduḥ kṛṣṇaṁ brāhmaṇāstattvato ye teṣāṁ rājan sarvayajñāḥ samāptāḥ ॥ MB

128. वेदवित् *Vedavit*

यथावत् वेदं वेदार्थं वेत्तीति वेदवित् ।

yathāvat vedam vedārtham vettīti vedavit ।

129. अव्यङ्गः *Avyāṅgaḥ*

अव्यङ्गः ज्ञानादिभिः परिपूर्णः अविकल उच्यते । व्यङ्गः व्यक्तिः न विद्यते यस्येति वा ।

avyāṅgaḥ jñānādibhiḥ paripūrṇaḥ avikala ucyate । vyaṅgaḥ vyaktiḥ
na vidyate yasyeti vā ।

130. वेदाङ्गः *Vedāṅgaḥ*

वेदा अङ्गभूताः यस्य सः वेदाङ्गः ।

vedā aṅgabhūtāḥ yasya saḥ vedāṅgaḥ ।

Footnote:

ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च ।

शब्दधरस्यैतत् वपुर्विष्णोर्महात्मनः ॥

ṛco yajūṃṣi sāmāni tathaivātharvaṇāni ca ।

śabdadharsyaitat vapurviṣṇormahātmanaḥ ॥ Vi. Pu. 1.22.83,85

131. वेदवित् *Vedavit*

वेदान् विन्दते विचारयतीति वेदवित् ।

vedān vindate vicārayatīti vedavit ।

132. कविः *Kaviḥ*

कविः क्रान्तदर्शी सर्वदृक् ।

kaviḥ krāntadarśī sarvadr̥k ।

लोकध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः ।

चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ १५ ॥

lokadhyakṣaḥ surādhyakṣo dharmādhyakṣaḥ kṛtākṛtaḥ ।
caturātmā caturvyūhaścaturdamṣṭraścaturbhujāḥ ॥ 15 ॥

133. लोकाध्यक्षः *Lokādhyakṣaḥ*

लोकानध्यक्षयतीति लोकाध्यक्षः । सर्वेषां लोकानां प्राधान्येनोपद्रष्टा ।

lookānadhyaḥkṣayatīti lokādhyakṣaḥ । sarveṣāṃ lokānām
prādhānyenopadraṣṭā ।

134. सुराध्यक्षः *Surādhyakṣaḥ*

लोकपालादिसुराणामध्यक्षः सुराध्यक्षः ।

lokapālādisurāṇāmadyakṣaḥ surādhyakṣaḥ ।

135. धर्माध्यक्षः *Dharmādhyakṣaḥ*

धर्माधर्मौ साक्षाद् ईक्षते तदनु रूपं फलं दातुम् तस्मात् धर्माध्यक्षः ।

dharmādharmāu sākṣād īkṣate tadanurūpaṃ phalaṃ dātum tasmāt
dharmādhyakṣaḥ ।

136. कृताकृतः *Kṛtākṛtaḥ*

कृतश्च कार्यरूपेण अकृतश्च कारणरूपेणेति कृताकृतः ।

kṛtaśca kāryarūpeṇa akṛtaśca kāraṇarūpeṇeti kṛtākṛtaḥ ।

137. चतुरात्मा *Caturātmā*

चतस्रः आत्मानः यस्य सः चतुरात्मा ।

catasraḥ ātmānaḥ yasya saḥ caturātmā ।

138. **चतुर्व्यूहः** *Caturvyūhaḥ*

व्यूहात्मानं चतुर्धा वै वासुदेवादिमुर्तिभिः । सृष्ट्यादीन् प्रकरोत्येष विश्रुतात्मा जनार्दनः ॥ इति
व्यासवचनात् चतुर्व्यूहः ।

vyūhyātmānaṁ caturdhā vai vāsudevādimurtibhiḥ । sṛṣṭyādīn
prakarootyeṣa viśrutātmā janārdanaḥ ॥ iti vyāsavacanāt
caturvyūhaḥ ।

139. **चतुर्दंष्ट्रः** *Caturdaṁṣṭraḥ*

दंष्ट्राः चतुर्स्रो यस्येति चतुर्दंष्ट्रः नृसिंहविग्रहः ।

daṁṣṭrāḥ catursro yasyeti caturdaṁṣṭraḥ nṛsimhavigrahaḥ ।

140. **चतुर्भुजः** *Caturbhujah*

चत्वारः भुजा अस्येति चतुर्भुजः ।

catvāraḥ bhujā asyeti caturbhujah ।

भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ।

अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ १६ ॥

bhrājiṣṇurbhojanaṁ bhoktā sahiṣṇurjagadādijah ।

anagho vijayo jetā viśvayoniḥ punarvasuḥ ॥ 16 ॥

141. **भ्राजिष्णुः** *Bhrājiṣṇuḥ*

प्रकाशैकरसत्वात् भ्राजिष्णुः ।

prakāśaikarasatvāt bhrājiṣṇuḥ ।

142. **भोजनम्** *Bhojanam*

भोज्यरूपतया प्रकृतिर्माया भोगनं इत्युच्यते ।

bhojyarūpatayā prakṛtirmāyā bhoganam ityucyate ।

143. भोक्ता *Bhoktā*

पुरुषरूपेण तां प्रकृतिं भुङ्क्ते इति भोक्ता ।

puruṣarūpeṇa tāṃ prakṛtiṃ bhukṅkte iti bhoktā ।

144. सहिष्णुः *Sahiṣṇuḥ*

हिरण्याक्षादीन् सहते अभिभवतीति सहिष्णुः ।

hiraṇyākṣādīn sahate abhibhavatīti sahiṣṇuḥ ।

145. जगदादिजः *Jagadādiḥ*

हिरण्यगर्भरूपेण जगदादौ उत्पद्यते स्वयमिति जगदादिजः ।

hiraṇyagarbharūpeṇa jagadādau utpadyate svayamiti jagadādiḥ ।

146. अनघः *Anaḥ*

अघं न विद्यते अस्येति अनघः ।

aghaṃ na vidyate asyeti anaḥ ।

147. विजयः *Vijayaḥ*

विजयते ज्ञानवैराग्य-ऐश्वर्यादिभिः गुणैः विश्वमिति विजयः ।

vijayate jñānavairāgya-aiśvāryādibhiḥ guṇaiḥ viśvamiti vijayaḥ ।

148. जेता *Jetā*

यतोऽतिशेते सर्वभूतानि स्वभावतः अतो जेता ।

yato'tiśete sarvabhūtāni svabhāvataḥ ato jetā ।

149. विश्वयोनिः *Viśvayoniḥ*

विश्वं योनिरस्येति विश्वश्च असौ योनिश्चेति वा विश्वयोनिः ।

viśvaṁ yonirasyeti viśvaśca asau yoniśceti vā viśvayoniḥ ।

150. पुनर्वसुः *Punarvasuḥ*

पुनः पुनः शरीरेषु वसति क्षेत्रज्ञरूपेणेति पुनर्वसुः ।

punaḥ punaḥ śarīreṣu vasati kṣetrajñarūpeṇeti punarvasuḥ ।

उपेन्द्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ।

अतीन्द्रः संग्रहः सर्गो घृतात्मा नियमो यमः ॥ १७ ॥

upendro vāmanaḥ prāṁsuramoghaḥ śucirūrijitaḥ ।

atīndraḥ saṅgrahaḥ sargo ghr̥tātmā niyamo yamaḥ ॥ 17 ॥

151. उपेन्द्रः *Upendraḥ*

इन्द्रमुपगतो अनुजत्वेनेति उपेन्द्रः । यद्वा उपरि इन्द्रः उपेन्द्रः ।

indramupagato anujatveneti upendraḥ । yadvā upari indraḥ

upendraḥ ।

152. वामनः *Vāmanaḥ*

बलिं वामनरूपेण याचितवानिति वामनः । सम्भजनीय इति वा ।

balim vāmanarūpeṇa yācitavāniti vāmanaḥ । sambhajanīya iti vā ।

153. प्रांशु *Prāṁśu*

स एव जगत्त्रयं क्रममाणः प्रांशुः अभुदिति प्रांशुः ।

sa eva jagattrayaṁ kramamaṇaḥ prāṁśuḥ abhuditi prāṁśuḥ ।

154. **अमोघः** *Amoghaḥ*

न मोघं चेष्टितं यस्य सः अमोघः ।

na moghaṁ ceṣṭitaṁ yasya saḥ amoghaḥ ।

155. **शुचिः** *Śuciḥ*

स्मरतां स्तुवतामर्चयतां च पावनत्वात् शुचिः ।

smaratāṁ stuvatāmarcayatāṁ ca pāvanatvāt śuciḥ ।

156. **ऊर्गितः** *Ūrgitaḥ*

बलप्रकर्षशालित्वात् ऊर्गितः ।

balaprakarṣaśālitvāt ūrgitaḥ ।

157. **अतीन्द्रः** *Atīndraḥ*

अतीत्य इन्द्रं स्थितो ज्ञन्नैश्वर्यादिभिः स्वभावसिद्धैरिति अतीन्द्रः ।

atītya indraṁ sthito jñannaiśvaryādibhiḥ svabhāvasiddhairiti
atīndraḥ ।

158. **संग्रहः** *Saṅgrahaḥ*

सर्वेषां संहतौ प्रतिसंहारात् संग्रहः ।

sarveṣāṁ saṁhatau pratisaṁhārāt saṅgrahaḥ ।

159. **सर्गः** *Sargaḥ*

सृज्यरूपत्वात् सर्गहितुत्वाद् वा सर्गः ।

srjyarūpatvāt sargahetutvād vā sargaḥ ।

160. धृतात्मा *Dhṛtātmā*

एकरूपेण जन्मादिरहिततया धृत आत्मा येन सः धृतात्मा ।

ekarūpeṇa janmādirahitatayā dhṛta ātmā yena saḥ dhṛtātmā ।

161. नियमः *Niyamaḥ*

स्वेषु स्वेषु अधिकारेषु प्रजा नियमयतीति नियमः ।

sveṣu sveṣu adhikāreṣu prajā niyamayatīti niyamaḥ ।

162. यमः *Yamaḥ*

अन्तर्यमयतीति यमः ।

antaryamayatīti yamaḥ ।

वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो मधुः ।

अतीन्द्रियो महामायो महोत्साहो महाबलः ॥ १८ ॥

vedyo vaidyaḥ sadāyogī vīrahā mādhave madhuḥ ।

atīndriyo mahāmāyo mahotsāho mahābalaḥ ॥ 18 ॥

163. वेद्यः *Vedyah*

निश्श्रेयसार्थिभिः वेदनार्हत्वात् वेद्यः ।

niśśreyasārthibhiḥ vedanārhatvāt vedyah ।

164. वैद्यः *Vaidyah*

सर्वविद्यानां वेदित्वात् वैद्यः ।

sarvavidyānām veditṛtvāt vaidyah ।

165. **सदायोगी** *Sadāyogī*

सदा आविर्भूतस्वरूपत्वात् सदायोगी ।

sadā āvirbhūtasvarūpatvāt sadāyogī ।

166. **वीरहा** *Vīrahā*

धर्मत्राणाय असुरवीरान् हन्तीति वीरहा ।

dharmatrāṇāya asuravīrān hantīti vīrahā ।

167. **मधवः** *Madhavaḥ*

माया विद्यायाः पतिः माधवः ॥

māyā vidyāyāḥ patiḥ mādhavaḥ ॥

168. **मधु** *Madhu*

यथा मधु परां प्रीतिम् उत्पादयति अयमपि तथा इति मधु ।

yathā madhu parāṁ prītim utpādayati ayamapi tathā iti madhu ।

169. **अतीन्द्रियः** *Atīndriyaḥ*

शब्दादिरहितत्वात् इन्द्रियाणाम् अविषय इति अतीन्द्रियः ।

śabdādirahitatvāt indriyāṇām aviṣaya iti atīndriyaḥ ।

170. **महामायः** *Mahāmāyaḥ*

मायाविनामपि मायाकारित्वात् महामायः ।

māyāvināmapi māyākāritvāt mahāmāyaḥ ।

171. **महोत्साहः** *Mahotsāhaḥ*

जगदुत्पत्ति-स्थिति-लयार्थम् उद्युक्तत्वात् मत्साहः ।

jagadutpatti-sthiti-layārtham udyuktatvāt maotsāhaḥ ।

172. **महाबलः** *Mahābalaḥ*

बलिनामपि बलवत्त्वात् महाबलः ।

balināmapi balavattvāt mahābalaḥ ।

महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः ।

अनिर्देश्यवपुः श्रीमानमेयात्मा महाद्रिधृक् (त्) ॥ १९ ॥

mahābuddhirmahāvīryo mahāśaktirmahādyutiḥ ।

anirdeśyavapuḥ śrīmānameyātmā mahādridhṛk(t) ॥ 19 ॥

173. **महाबुद्धिः** *Mahābuddhiḥ*

बुद्धिमतामपि बुद्धिमत्त्वात् महाबुद्धिः ।

buddhimatāmapi buddhimattvāt mahābuddhiḥ ।

174. **महावीर्यः** *Mahāvīryaḥ*

महत् उत्पत्तिकारणम् मायालक्षणं वीर्यम् अस्येति महावीर्यः ।

mahat utpattikāraṇam māyālakṣaṇam vīryam asyeti mahāvīryaḥ ।

175. **महाशक्तिः** *Mahāśaktiḥ*

महती शक्तिः सामर्थ्यमस्येति महाशक्तिः ।

mahatī śaktiḥ sāmartyamasyeti mahāśaktiḥ ।

176. महाद्युतिः *Mahādyutiḥ*

महती द्युतिः बाह्याभ्यन्तरा चास्येति महाद्युतिः ।

mahatī dyutiḥ bāhyābhyantarā cāsyeti mahādyutiḥ ।

177. अनिर्देश्यवपुः *Anirdeśyavapuḥ*

‘इदं तत्’ इति निर्देष्टुं यन्न शक्यते परस्मै स्वसंवेद्यत्वात् तत् अनिर्देश्यं वपुरस्येति

अनिर्देश्यवपुः ।

‘idaṁ tat’ iti nirdeṣṭum yanna śakyate parasmai svasaṁvedyatvāt tat anirdeśyam vapurasyeti anirdeśyavapuḥ ।

178. श्रीमान् *Śrīmān*

ऐश्वर्यलक्षणा समग्रा श्रीः यस्य सः श्रीमान् ।

aiśvaryalakṣaṇā samagrā śrīḥ yasya saḥ śrīmān ।

179. अमेयात्मा *Ameyātmā*

सर्वैः प्राणिभिरमेयः आत्मा बुद्धिर्यस्य सः अमेयात्मा ।

sarvaiḥ prāṇibhirameyaḥ ātmā buddhiryasya saḥ ameyātmā ।

180. महाद्रिधृत् *Mahādrīdhṛt*

महान्तमद्रिं गिरिं मन्दरं गोवर्धनं वा अमृतमथने गोरक्षणे च धृतवानिति महाद्रिधृत् ।

mahāntamadriṁ giriṁ mandaraṁ govardhanaṁ vā amṛtamathane gorakṣaṇe ca dhṛtavāniti mahādrīdhṛt ।

महेष्वासो महीभर्ता श्रीनिवासः सतां गतिः ।

अनिरुद्धः सुरानन्दो गोविन्दो गोविदां पतिः ॥ २० ॥

maheṣvāso mahībhartā śrīnivāsaḥ satām gatiḥ ।

aniruddhaḥ surānando govindo govidām patiḥ ॥ 20 ॥

181. महेष्वासः *Maheṣvāsaḥ*

महानिष्वासः इषुक्षेपो यस्य सः महेष्वासः ।

mahāniṣvāsaḥ iṣukṣepo yasya saḥ maheṣvāsaḥ ।

182. महीभर्ता *Mahībhartā*

एकार्णवाप्लुतां देवीं महीं बभारेति महीभर्ता ।

ekārṇavāplutām devīm mahīm babhāreti mahībhartā ।

183. श्रीनिवासः *Śrīnivāsaḥ*

यस्य वक्षसि अनिपायिनी श्रीर्वसति सः श्रीनिवासः

yasya vakṣasi anipāyinī śrīrvasati saḥ śrīnivāsaḥ ।

184. सतां गतिः *Satām gatiḥ*

सतां वैदिकानां साधूनां पुरुषार्थ-साधनहेतुः सतां गतिः ।

satām vaidikānām sādḥūnām puruṣārthasādhanahētuḥ satām gatiḥ ।

185. अनिरुद्धः *Aniruddhaḥ*

न केनापि प्रादुर्भविषु निरुद्ध इति अनिरुद्धः ।

na kenāpi prādurbhāveṣu niruddha iti aniruddhaḥ ।

186. **सुरानन्दः** *Surānandaḥ*

सुरान् आनन्दयतीति सुरानन्दः ।

surān ānandayatīti surānandaḥ ।

187. **गोविन्दः** *Govindaḥ*

‘नष्टां वै धरणीं पूर्वमविन्दं वै गुहागताम् । गोविन्द इति तेनाहं देवैर्वाग्भिरभिष्टुतः ॥’ इति

मोक्षधर्मवचनात् गोविन्दः ।

‘naṣṭāṁ vai dharaṇīm pūrvamavindaṁ vai guhāgatām । govinda iti tenāhaṁ devairvāgbhirabhiṣṭutaḥ ॥’ iti mokṣadharmavacanāt govindaḥ ।

188. **गोविन्दां पतिः** *Govindām patih*

गां विन्दन्तीति गोविदः । तेषां पतिर्विशेषेणेति गोविन्दां पतिः

gām vindantīti govidaḥ । teṣāṁ patirviśeṣeṇeti govindām patih

मरीचिर्दमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः ।

हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ॥ २१ ॥

marīcirdamano hamsaḥ suparṇo bhujagottamaḥ ।

hiraṇyanābhaḥ sutapāḥ padmanābhaḥ prajāpatiḥ ॥ 21 ॥

189. **मरीचिः** *Marīciḥ*

तेजस्विनामपि तेजस्त्वात् मरीचिः ।

tejasvināmapi tejastvāt marīciḥ ।

190. **दमनः** *Damaṇaḥ*

स्वाधिकारात् प्रमाद्यतीः प्रजा दमयितुं शीलं यस्य वैवस्वतादिरूपेण इति दमनः ।

svādhikārāt pramādyatīḥ prajā damayitum śīlam yasya
vaivasvatādirūpeṇa iti damaṇaḥ ।

191. **हंसः** *Haṁsaḥ*

अहं स इति तादात्म्यभाविताः संसारभयं हन्तीति हंसः । हन्ति गच्छति सर्वशरीरेषु इति वा ।

हंसः शुचिषत् इति मन्त्रवर्णात् ।

ahaṁ sa iti tādātmyabhāvitaḥ saṁsārabhayaṁ hantīti haṁsaḥ । hanti
gacchati sarvaśarīreṣu iti vā । haṁsaḥ śuciṣat iti mantravarṇāt ।

192. **सुपर्णः** *Suparṇaḥ*

शोभनपर्णत्वात् सुपर्णः ।

śobhanaparṇatvāt suparṇaḥ ।

193. **भुजगोत्तमः** *Bhujagottamaḥ*

भुजेन गच्छतामुत्तमो भुजगोत्तमः ।

bhujena gacchatāmuttamo bhujagottamaḥ ।

194. **हिरण्यनाभः** *Hiraṇyanābhaḥ*

हिरण्यमिव नाभिः यस्येति ।

hiraṇyamiva nābhiḥ yasyeti ।

195. **सुतपाः** *Sutaṇāḥ*

सु - शोभणं तपस् यस्य सः सुतपाः ।

su - śobhaṇaṁ tapas yasya saḥ sutapāḥ ।

196. पद्मनाभः *Padmanābhaḥ*

पद्ममिव सुवर्तुला नाभिः अस्येति । हृदयपद्मस्य नाभौ मध्ये प्रकाशमानत्वाद्वा पद्मनाभः ।

padmamiva suvartulā nābhiḥ asyeti | hṛdayapadmasya nābhau
madhye prakāśamānatvādvā padmanābhaḥ |

197. प्रजापतिः *Prajāpatiḥ*

प्रजानां पतिः पिता प्रजापतिः ।

prajānām patiḥ pitā prajāpatiḥ |

अमृत्युः सर्वदृक् सिंहः सन्धाता सन्धिमान् स्थिरः ।

अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥ २२ ॥

amṛtyuḥ sarvadṛk siṃhaḥ sandhātā sandhimān sthiraḥ |

ajo durmarṣaṇaḥ śāstā viśrutātmā surārihā || 22 ||

198. अमृत्युः *Amṛtyuḥ*

मृत्युः विनाशः तद्धेतुः वा अस्य न विद्यत इति अमृत्युः ॥

mṛtyuḥ vināśaḥ taddhetuḥ vā asya na vidyata iti amṛtyuḥ ||

199. सर्वदृक् *Sarvadṛk*

सर्वप्राणिनां कृताकृतं पश्यति स्वाभाविकेन बोधेन इति सर्वदृक् ।

sarvaprāṇinām kṛtākṛtaṃ paśyati svābhāvikena bodhena iti sarvadṛk
|

200. सिंहः *Siṃhaḥ*

हिनस्ति स्मरणमात्रेण समस्तपापानीति सिंहः ।

hinasti smaraṇamātreṇa samastapāpānīti siṃhaḥ |

201. सन्धाता *Sandhātā*

कर्मफलैः पुरुषान् संघत्त इति संधाता ॥

karmaphalaiḥ puruṣān sandhatta iti sandhātā ॥

202. सन्धिमान् *Sandhimān*

फलभोक्ता च स एव इति संधिमान् ।

phalabhoktā ca sa eva iti sandhimān ।

203. स्थिरः *Sthiraḥ*

सदा एकरूपत्वात् स्थिरः ।

sadā ekarūpatvāt sthiraḥ ।

204. अजः *Ajaḥ*

अजति गच्छतीति अजः ।

ajati gacchatīti ajaḥ ।

205. दुर्मर्षणः *Durmarṣaṇaḥ*

मर्षितुं न शक्यत इति दुर्मर्षणः ।

marṣitum na śakyata iti durmarṣaṇaḥ ।

206. शास्ता *Śāstā*

शासनकर्ता शास्ता । श्रुतिस्मृत्यादिभिः सर्वेषामनुशिष्टिं करोतीति शास्ता ।

śāsanakartā śāstā । śrutismṛtyādibhiḥ sarveṣāmanuśiṣṭim karotīti śāstā ।

207. विश्रुतात्मा *Viśrutātmā*

विशेषेण श्रुतः सत्यज्ञानादिलक्षणः आत्मा अतः विश्रुतात्मा ।

viśeṣeṇa śrutahaḥ satyajñānādilakṣaṇahaḥ ātmā ataḥ viśrutātmā ।

208. सुरारिहा *Surārihā*

सुरारीणां निहन्तृत्वात् सुरारिहा ।

surārīṇāṃ nihanṭṛtvāt surārihā ।

गुरुर्गुरुतमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः ।

निमिषोऽनिमिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदारधीः ॥ २३ ॥

gururgurutamo dhāma satyaḥ satyaparākramaḥ ।

nimiṣo'nimiṣaḥ sragvī vācaspatirudāradhīḥ ॥ 23 ॥

209. गुरुः *Guruḥ*

समस्तविद्यानाम् उपदेष्टृत्वात् गुरुः ।

samastavidyānām upadeṣṭṛtvāt guruḥ ।

210. गुरुतमः *Gurutamaḥ*

विरिञ्च्यादीनामपि ब्रह्मविद्या-सम्प्रदायकत्वाद् गुरुतमः ।

viriñcyādīnāmapi brahmavidyā-sampradāyakatvād gururtamaḥ ।

211. धाम *Dhāma*

धाम ज्योतिः । सर्वकामानाम् आस्पदताद्वा धाम

dhāma jyotiḥ । sarvakāmānām āspadatādvā dhāma

212. सत्यः *Satyah*

सत्यवचनधर्मरूपत्वात् सत्यः । सत्यस्य सत्यमिति वा ।

satyavacanadharmarūpatvāt satyah । satyasya satyamiti vā ।

213. सत्यपराक्रमः *Satyaparākramah*

सत्यः अविताथः पराक्रमो यस्य सः सत्यपराक्रमः ।

satyah avitathaḥ parākramo yasya saḥ satyaparākramah ।

214. निमिषः *Nimiṣah*

निमीलिते नेत्रे अस्य इति निमिषः ।

nimīlite netre asya iti nimiṣah ।

215. अनिमिषः *Animiṣah*

नित्यप्रबुद्धस्वरूपत्वात् अनिमिषः । मत्स्यरूपतया वा आत्मरूपतया वा अनिमिषः ।

nityaprabuddhasvarūpatvāt animiṣah । matsyarūpatayā vā
ātmarūpatayā vā animiṣah ।

216. स्रग्वी *Sragvī*

भूततन्मात्ररूपां वैजयन्त्याख्यां श्रजं नित्यं विभर्तीति स्रग्वी ।

bhūtatanmātrarūpām vaijayantyākhyām śrajam nityam vibhartīti
sragvī ।

217. वाचस्पतिः उरुदारधीः *Vācaspatiḥ urudāradhīḥ*

वाचः विद्यायाः पतिः वाचस्पतिः । सर्वार्थविषया धीः बुद्धिः अस्येति उदारधीः ।

vācaḥ vidyāyāḥ patiḥ vācaspatiḥ । sarvārthaviṣayā dhīḥ buddhiḥ
asyeti udāradhīḥ ।

अग्रणीग्रामणीः श्रीमान् न्यायो नेता समीरणः ।

सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् । ॥ २४ ॥

agraṇīrgrāmaṇīḥ śrīmān nyāyo netā samīraṇaḥ ।

sahasramūrdhā viśvātmā sahasrākṣaḥ sahasrapāt । ॥ 24 ॥

218. अग्रणीः *Agiraṇīḥ*

अग्रं प्रकृष्टं पदं नयति मुमुक्षून् इति अग्रणीः ।

agram prakṛṣṭam padaṁ nayati mumukṣūn iti agrāṇīḥ ।

219. ग्रामणीः *Grāmaṇīḥ*

भूतग्रामस्य नेतृत्वात् ग्रामणीः ।

bhūtagrāmasya netr̥tvāt grāmaṇīḥ ।

220. श्रीमान् *Śrīmān*

श्रीः कान्तिः स्सर्वातिशयिता अस्येति श्रीमान् ।

śrīḥ kāntiḥ sasarvātīśayitā asyeti śrīmān ।

221. न्यायः *Nyāyaḥ*

प्रमाणानुग्राहको भेदकारकः तर्कः न्यायः ।

pramāṇānugrāhako bhedakāraḥ tarkaḥ nyāyaḥ ।

222. नेता *Netā*

जगद्यन्त्र-निर्वाहकः नेता ।

jagadyantra-nirvāhakaḥ netā ।

223. समीरणः *Samīraṇaḥ*

श्वसनरूपेण भूतानि चेष्टयतीति समीरणः ।

śvasanarūpeṇa bhūtāni ceṣṭayatīti samīraṇaḥ ।

224. सहस्रमूर्धा *Sahasramūrdhā*

सहस्राणि मूर्धानः अस्येति सहस्रमूर्धा ।

sahasrāṇi mūrdhānaḥ asyeti sahasramūrdhā ।

225. विश्वात्मा *Viśvātmā*

विश्वस्य आत्मा विश्वात्मा ।

viśvasya ātmā viśvātmā ।

226. सहस्राक्षः *Sahasrākṣaḥ*

सहस्राणि अक्षीणि यस्य सः सहस्राक्षः ।

sahasrāṇi akṣīṇi yasya saḥ sahasrākṣaḥ ।

227. सहस्रपात् *Sahasrapāt*

सहस्राणि पादा अस्येति सहस्रपात् ।

sahasrāṇi pādā asyeti sahasrapāt ।

आवर्तनो निवृत्तात्मा संवृतः संप्रमर्दनः ।

अहःसंवर्तको वह्निरनिलो धरणीधरः ॥ २५ ॥

āvartano nivṛttātmā saṁvṛtaḥ sampramardanaḥ ।

ahaḥsaṁvartako vahniranilo dharaṇīdharah ॥ 25 ॥

228. आवर्तनः *Āvartanaḥ*

संसारचक्रम् आवर्तयितुं शीलम् अस्येति आवर्तनः ।

samsāracakram āvartayitum śīlam asyeti āvartanaḥ ।

229. निवृत्तात्मा *Nivṛttātmā*

संसारबन्धान् निवृत्त आत्मा स्वरूपम् अस्येति निवृत्तात्मा ।

samsarabandhān nivṛtta ātmā svarūpam asyeti nivṛttātmā ।

230. संवृतः *Samvṛtaḥ*

आच्छादिकया अविद्यया संवृतत्वात् संवृतः ।

ācchādikayā avidyayā samvṛtatvāt samvṛtaḥ ।

231. संप्रमर्दनः *Sampramardanaḥ*

सम्यक् प्रमर्दयति रुद्रकालाद्याभि विभूतिभिरिति सम्प्रमर्दनः ।

samyak pramardayati rudrakālādyābhi vibhūtibhiriti
sampramardanaḥ ।

232. अहस्संवर्तकः *Ahassamvartakaḥ*

सम्यगह्नां प्रवर्तनात् सूर्यः अहस्संवर्तकः ।

samyagahnān pravartanāt sūryaḥ ahassamvartakaḥ ।

233. वह्निः *Vahniḥ*

वहनात् वह्निः ।

vahanāt vahniḥ ।

234. अनिलः *Anilaḥ*

अनादित्वाद् अनिलः अनिलः । अनादाता अनिलयो वा अनिलः ।
anādityād anilaḥ anilaḥ । anādātā anilayo vā anilaḥ ।

235. धरणीधरः *Dharaṇīdharaḥ*

धरणीं धत्ते इति धरणीधरः ।
dharaṇīm dhatte iti dharaṇīdharaḥ ।

सुप्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वधृग्विश्वभृग्विभुः ।

सत्कर्ता सत्कृतः साधुर्जह्नुर्नारायणो नरः ॥ २६ ॥

suprasādaḥ prasannātmā viśvadhṛgviśvabhṛgvibhuḥ ।
satkartā satkṛtaḥ sādhurjahnurnārāyaṇo naraḥ ॥ 26 ॥

236. सुप्रसादः *Suprasādaḥ*

शोभनः प्रसादो यस्य अपकारवतामपि शिशुपालादीनां मोक्षप्रदातृत्वादिति वा सुप्रसादः ।
śobhanaḥ prasādo yasya apakāravatāmapi śiśupālādīnām
mokṣapradātrtvāditi vā suprasādaḥ ।

237. प्रसन्नात्मा *Prasannātmā*

प्रसन्नः आत्मा स्वरूपं यस्य प्रसन्नात्मा । यद्वा प्रसन्नस्वभावः कारुणिकः इत्यर्थः ।
prasannaḥ ātmā svarūpaṁ yasya prasannātmā । yadvā
prasannasvabhāvaḥ kāruṇikaḥ ityārtha ।

238. विश्वधृक् *Viśvadhṛk*

विश्वं धृष्णातीति विश्वधृक् ।
viśvaṁ dhṛṣṇātīti viśvadhṛk ।

239. विश्वभुक् *Viśvabhuk*

विश्वं भुङ्क्ते भुनक्ति पालयतीति वा विश्वभूक् ।

viśvaṁ bhun̄kte bhunakti pālayatīti vā viśvabhūk ।

240. विभुः *Vibhuḥ*

हिरण्यगर्भादिरूपेण विविधं भवतीति विभुः ।

hiraṇyagarbhādirūpeṇa vividham bhavatīti vibhuḥ ।

241. सत्कर्ता *Satkartā*

सत्करोति पूजयतीति सत्कर्ता ।

satkaroti pūjayatīti satkartā ।

242. सत्कृतः *Satkṛtaḥ*

पूजितैरपि पूजितः सत्कृतः ।

pūjitairapi pūjitaḥ satkṛtaḥ ।

243. साधुः *Sādhuḥ*

न्यायवर्ती सधुः । साधयतीति वा । साध्यभेदानुपादानात् सध्यमात्रसाधको वा साधुः ।

nyāyavartī sadhuḥ । sādhayatīti vā । sādhyabhedānupādānāt

sadhyamātrasādhako vā sādhuḥ ।

244. जह्नुः *Jahnuḥ*

जनान् संहारसमये अपह्नुते अपनयतीति जह्नुः । जहाति अविदुषः भक्तान् नयति परं पदमिति

वा ।

janān saṁhārasamaye apahnute apanayatīti jahnuḥ । jahāti aviduṣaḥ

bhaktān nayati param padamiti vā ।

245. नारायणः *Nārāyaṇaḥ*

न रीयते इति नरः । नरस्य अयनं गेहम् - नरायणः, नरायणः एव नारायणः । नरः आत्मा । ततो जातानि आकाशादीनि नाराणि कार्याणि, तानि कार्याणि अयते कारणात्मना व्याप्नोति । अतश्च तानि अयनम् अस्येति नारायणः । नराणां जीवानाम् अयनत्वात् प्रलय इति वा ।
na rīyate iti naraḥ | narasya ayanam geham - narāyaṇaḥ, narāyaṇaḥ
eva nārāyaṇaḥ | naraḥ ātmā | tato jātāni ākāśādīni nārāṇi kāryāṇi,
tāni kāryāṇi ayate kāraṇātmanā vyāpnoti | ataśca tāni ayanam asyeti
nārāyaṇaḥ | narāṇām jīvānām ayanatvāt pralaya iti vā |

246. नरः *Naraḥ*

‘नयतीति नरः प्रोक्तः परमात्मा सनातनः’ इति व्यासवचनात् । न रीयते इति नरः ।
‘nayatīti naraḥ proktaḥ paramātmā sanātanaḥ’ iti vyāsavacanāt | na
rīyate iti naraḥ |

असंख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृच्छुचिः ।

सिद्धार्थः सिद्धसंकल्पः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ २७ ॥

asaṅkhyeyo'prameyātmā viśiṣṭaḥ śiṣṭakṛcchuciḥ |
siddhārthaḥ siddhasaṅkalpaḥ siddhidaḥ siddhisādhanāḥ || 27 ||

247. असंख्ययः *Asaṅkhyayaḥ*

यस्मिन् संख्या-नाम-रूप-भेदादिः न विद्यत इति असङ्ख्येयः ।
yasmin saṅkhyā-nāma-rūpa-bhedādīḥ na vidyata iti asaṅkhyeyaḥ |

248. अप्रमेयात्मा *Aprameyātmā*

अप्रमेयः आत्मा स्वरूपमस्येति अप्रमेयात्मा ।
aprameyaḥ ātmā svarūpamasyeti aprameyātmā |

249. विशिष्टः *Viśiṣṭaḥ*

अतिशेते सर्वं अतः विशिष्टः ।

atiśete sarvam ataḥ viśiṣṭaḥ ।

250. शिष्टकृत् *Śiṣṭakṛt*

शिष्टं शासनं करोतीति शिष्टकृत् । शिष्टान् करोति पालयतीति वा ।

śiṣṭam śāsanam karotīti śiṣṭakṛt । śiṣṭān karoti pālayatīti vā ।

251. शुचिः *Śuciḥ*

अञ्जनं माया तत्कार्यं च तद्रहितो निरञ्जनः शुचिः ।

añjanam māyā tatkāryam ca tadrahito nirañjanaḥ śuciḥ ।

252. सिद्धार्थः *Siddhārthaḥ*

सिद्धः निर्वृत्तः अर्थ्यमानोऽस्येति सिद्धार्थः ।

siddhaḥ nirvṛttaḥ arthyamāno'syeti siddhārthaḥ ।

253. सिद्धसंकल्पः *Siddhasaṅkalpaḥ*

सिद्धः निष्पन्नः संकपः अस्येति सिद्धसंकल्पः ।

siddhaḥ niṣpannaḥ saṅkaopaḥ asyeti siddhasaṅkalpaḥ ।

254. सिद्धिदः *Siddhidaḥ*

सिद्धिं फलं कर्तृभ्यः स्वाधिकारानुरूपतो ददातीति सिद्धिदः ।

siddhim phalam kartṛbhyaḥ svādhikārānurūpato dadātīti siddhidaḥ ।

255. सिद्धिसाधनः Siddhisādhanah

सिद्धेः साधकत्वात् सिद्धिसाधनः ।

siddheḥ sādhatvāt siddhisādhanah ।